

חסן אל-בנא ו"האחים המוסלמים"

מצרים לאחר מלחמת העולם הראשונה

עם תום מלחמת העולם הראשונה ניצבה מצרים בפני מציאות חדשה. הבריטים, ששלטו בה מאז 1882, הכריזו עליה עם פרוץ המלחמה כעל פרוטקטורט (מדינת חסות), וניתקו אותה סופית מן האימפריה העות'מאנית שאליה הייתה קשורה פורמלית בלבד. עם קריסתה של האימפריה המוסלמית האחרונה, על סמליה הדתיים ועל ערכיה המסורתיים, עמדו המצרים על מלוא המשמעות של הכיבוש הזר.

רגשות לאומיים, שניצניהם נבטו עוד בסוף המאה ה-19, נוסף על התחושה שהעולם המשתנה יאפשר לעמים שהיו נתונים לשלטון קולוניאלי לקבוע בעצמם את עתידם, יצרו ציפייה לשינוי. מיד עם תום המלחמה החלה התארגנות לאומית חדשה שנקראה אל-נַפְד אל-מצרי (המשלחת המצרית), ובקיצור, אל-נַפְד. סעד זע'לול, מנהיג כריזמטי שהנהיג את הגוף החדש, דרש מן הבריטים לנהל משא-ומתן לעצמאות, אך נדחה בתואנה שאינו מייצג את האומה המצרית. בראשית מרס 1919 נעצר זע'לול על-ידי הבריטים, יחד עם כמה מחבריו, והם הוגלו לאי מלטה. בתגובה לכך נערכו ברחבי מצרים הפגנות המונים ספונטניות, שהידרדרו עד מהרה לאלימות. האירועים האלימים, שנמשכו כמה חודשים ושבהם נהרגו אנשים רבים, כונו "מהפכת 1919".

ב-28 בפברואר 1922 הכריזו הבריטים, באופן חד-צדדי, על סיום הפרוטקטורט ועל הענקת עצמאות למצרים. ההכרזה הייתה נטולת משמעות מעשית משום שהנציב העליון, מרשל אדמונד אלנבי, והצבא הבריטי, המשיכו לשלוט במדינה. שבועיים לאחר

מכן הכריזו המצרים על עצמאות, והסולטאן המצרי אחמד פואד נטל לעצמו את התואר מלך מצרים. ועדת משפטנים שהוקמה כדי לנסח חוקה סיימה את עבודתה באפריל 1923, והחוקה הליברלית, שהייתה מבוססת על החוקה הבלגית מ־1831, שימשה בסיס לבחירות ולמשטר פרלמנטרי.

בינואר 1924 נערכו הבחירות הראשונות, והנֶפֶד השיג בהן ניצחון גורף. סעד זע'לול הרכיב את הממשלה הראשונה של "מצרים העצמאית". במצרים התפתחה מערכת פרלמנטרית מורכבת מאוד, שבמסגרתה התעמת הופד, הגוף הפוליטי החשוב ביותר במצרים עד מהפכת 1952, עם המלך מצד אחד, ועם הבריטים מצד אחר. לצד הופד פעלה בפרלמנט מפלגה חשובה נוספת, אם כי קטנה הרבה יותר – חזב אל־אחראר אל־דֶסְתוּרִיין (מפלגת הליברלים החוקתיים). זו הייתה מפלגה אליטיסטית בעלת מגמות מודרניסטיות־מתמערבות, שרוב חבריה כיהנו בוועדה לניסוח החוקה. את שתי המפלגות, ואת הפרלמנטריוזם בכלל, הובילה אליטה של בעלי קרקעות שפעלה למנוע מהמוני העם דריסת רגל בפוליטיקה.

שנות ה־20 של המאה ה־20 היו השנים היפות של המודרניסטים ושל האינטלקטואלים שהובילו את הלאומיות המצרית הטריטוריאלית, אשר גרסה כי מצרים היא ישות לאומית ייחודית שהתפתחה בעמק הנילוס. המערב לא רק שלט פיזית במצרים; תרבותו חדרה אליה בכל התחומים – החל בלבוש וכלה בהגות ובשיטות הממשל. האסלאם כמערכת פוליטית וחברתית נחלש מאוד, והמסד הדתי התקשה לעמוד בפני פריץ ההתמערבות.

המשבר הכלכלי העולמי, שהחל עם נפילת הבורסה בארצות־הברית בסוף אוקטובר 1929, לא פסח על מצרים. המשק המצרי, שהיה מבוסס על כותנה, סבל מירידה חדה בביקושים ובמחירים. בשל המשבר הכלכלי, שלו נוסף גידול דמוגרפי באופן משמעותי, התחולל משבר חברתי. איכרים רבים נטשו את משקיהם החקלאיים

והיגרו אל הערים הגדולות; בעקבות זאת גדלו מאוד בהן רובעי העוני. הפועלים סבלו מירידה דרמטית בהכנסותיהם, ואפילו המשכילים, שמספרם הלך וגדל, סבלו מאבטלה, מכיוון שמערכת השלטון הביורוקרטית לא יכלה לקלוט את כולם. בנקים וחברות פיננסיות היו נתונים לשליטה בלעדית כמעט של בני קהילת הזרים הגדולה ושל בני המיעוטים, אשר כללה בין היתר יהודים, יוונים, איטלקים וצרפתים. הללו, שנהנו מזכויות היתר של הקפיטולציות,¹ סגרו את הדלתות בפני המשכילים המקומיים, בוגרי האוניברסיטה המצרית שעברה ארגון-מחדש ב-1925 והתרחבה. בכך גרמו לרגשות זעם ושנאת זרים גם בקרב בני מעמד הביניים העירוני, האפנדיה. האפנדים, רובם בעלי מקצועות חופשיים שסמלם היה התרבוש, השתתפו בערנות בשיח הציבורי ובפוליטיקה, והיו קרקע נוחה להתפתחות רעיונות רדיקליים. הם קראו בשקיקה עיתונים וכתבי עת מתוך נכונות אמיתית לתרום לעיצוב עתידה של מדינתם.²

כתוצאה מן המאבקים בין חצר המלוכה, הבריטים והופד, התחלפו בשנות ה-20 ממשלות רבות. ביוני 1930 מינה המלך,

1. באימפריה העות'מאנית היו מקובלים מאז המאה ה-16 הסכמים דו-צדדיים עם מעצמות אירופיות, שהקנו זכויות יתר למחוזיקים באזרחותן של אותן מעצמות. אזרחי מעצמות אלה נהנו מפטור ממיסים ולא היו כפופים לחוקי האסלאם. הקפיטולציות התבטלו עם קריסת האימפריה העות'מאנית, ובמצרים הן בוטלו סופית ב-1937.

2. עוד על התפתחותו של המעמד החשוב הזה, ששימש קרקע נוחה לצמיחת "האחים המוסלמים", ראו: Lucie Ryzova, "Egyptianizing Modernity: through the 'New Effendiya': Social and Cultural Constructions of the Middle Class in Egypt under the Monarchy", in: Arthur Goldschmidt, Amy J. Johnson and Barak A. Salmoni (eds.), *Re-Envisioning Egypt, 1919–1952* (Cairo: The American University in Cairo Press, 2005), pp. 124–163

ללא בחירות, את אסמאעיל צדקי, כלכלן מוכשר ועצמאי מבחינה פוליטית, לעמוד בראש ממשלת מצרים. צדקי הנהיג את מצרים באמצעות צווי חירום מגבילים עד ספטמבר 1933, ואז הודח מתפקידו. בתקופת כהונתו פרסם חוק בחירות חדש שנועד לבלום את הופד, וכן חוקה חדשה שהחליפה את חוקת 1923. החוקה הליברלית הושבה רק בדצמבר 1935 – לאחר שבקהיר ובערים נוספות פרצו מהומות, שאותן הובילו סטודנטים ובני המעמדות הנמוכים, נגד המלך והבריטים.

בשנות ה-30 צמח במצרים דור חדש שהביע חוסר אמון בהנהגה הישנה, שנתפסה כמושחתת, הדואגת רק לאינטרסים של עצמה. סטודנטים ותלמידי תיכון האשימו את מנהיגיהם הפוליטיים ברפיסות ובחוסר יכולת להשיג עצמאות. מחאתם באה לידי ביטוי בהקמת גופים חוץ-פרלמנטריים ובתסיסה ברחוב. חוזה בריטי-מצרי נחתם רק באוגוסט 1936, כמה חודשים לאחר מותו של המלך אחמד פואד. ההסכם ביטל את תפקיד הנציב העליון, שהפך להיות שגריר הוד מלכותו מלך בריטניה במצרים, והעביר את הפיקוד על צבא מצרים לידי הממשלה המקומית. עם זאת, הצבא הבריטי נשאר על אדמת מצרים, והיה ברור שהעצמאות עדיין רחוקה.

לסיכום הרקע ההיסטורי של עליית "האחים המוסלמים", ניתן לומר שהסיבה העיקרית לצמיחת הארגון הייתה תחושות של חולשה ותסכול לנוכח השלטון הזר ושיטפון ההתמערבות, שאיים לרמוס את ערכי האסלאם. המציאות של משבר בתחומי הכלכלה, החברה והפרלמנטריזם, הוסיפה חומר דלק למדורת התסכול. השיח הציבורי הער בסוגיית הזהות הלאומית המריץ גם את מובילי הקו האסלאמי בקרב בני הדור הצעיר להציג את עמדתם, שלפיה יש לשוב אל עקרונות האסלאם "הנכון", זה של האבות הקדומים – הסלף. את דפוסי הארגון ואת הטרימינולוגיה הלאומית-מודרנית הם למדו מן המפלגות הלאומיות החדשות.

חסן אל-בנא³

מייסד "האחים המוסלמים" נולד ב-1906 בעיירה מחמודיה שבמערב הדלתא של הנילוס. בהיותו בן 12 החל ללמוד בסמינר למורים בעיר דמנהור, וב-1923 עבר לקהיר, כדי ללמוד במכללה להכשרת מורים – דאר אל-עלום. בזיכרונותיו סיפר כי כבר בגיל צעיר נטל חלק פעיל בטקסי הד'כר של מסדר החצאפיה הצופי, והושפע מאוד מהשקפת העולם הצופית. כמו רבים מבני גילו, השתתף בנא, בהיותו בן 13, בהפגנות של מהפכת 1919 שבהן ספג להט לאומי אנטי-בריטי. את המציאות בקהיר של שנות ה-20 תיאר בנא בזיכרונותיו:

גל הכפירה וההפקרות במצרים

לאחר המלחמה הקודמת, בתקופה שבה שהיתי בקהיר, התגבר גל של מתירנות בלבבות, בתחומי האמונה ובהגות, גל שנקרא "חופש המחשבה". לאחר מכן הוא פשה בהתנהגות, בערכי המוסר ובעשייה, ואז הוא נקרא "חופש הפרט". זה היה גל עצום של כפירה ומתירנות, גל סוחף, גועש, ששום דבר לא עמד בפניו, גל שנעזר בתנאים ובנסיבות השעה. בתורכיה התחוללה המהפכה הכמאליסטית, ומצטפא כמאל פאשא [אתא תורכ] הכריז על ביטול הח'ליפות. הוא הפריד בין המדינה והדת באותה אומה אסלאמית, שעד לפני כמה שנים נתפסה בעולם כמקום מושבו של מנהיג המאמינים. ממשלת תורכיה הסתערה לכיוון הזה בכל תחומי החיים.

3. הפרטים על חסן אל-בנא וארגונו לקוחים מספרו של אל-סיד יוסף, וכן מן הספרים הבאים: Richard P. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers* (New York: Oxford University Press, 1969); Brynjar Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement, 1928-1942* (Reading: Ithaca Press, 1998); Gudrun Krämer, *Hasan al-Banna* (Oxford: Oneworld, 2009).

האוניברסיטה המצרית הפכה ממוסד פרטי לאוניברסיטה ממשלתית שאותה ניהלה המדינה, והיא כללה כמה פקולטות אורגניות. בעיני רבים, הייתה למחקר האקדמי ולחיים האקדמיים באותה עת תפיסה מוזרה, שלפיה האוניברסיטה אינה אוניברסיטה חילונית אלא אם היא מרימה את ידה על הדת, נלחמת במסורת החברתית הנובעת ממנה ונוהה אחר המחשבה המטריאליסטית שאומצה מן המערב, על כרעיה ועל קרבה, כשמוריה ותלמידיה פורקים כל עול.

הונחו היסודות להקמת "המפלגה הדמוקרטית [המצרית]", שמתה עוד בטרם נולדה, והמצע שלה הסתכם בקריאה לחופש ולדמוקרטיה, שהמשמעות שלו אז הייתה: מתירנות ושחרור כל רסן. ברחוב אל-מנאח' נוסדה "האקדמיה הפילוסופית", בפיקוחם של כמה תיאוסופים.⁴ נישאו שם נאומים והרצאות שהתקיפו את הדתות הקדומות, והטיפו לשכינה מסוג חדש. הדוברים היו תערובת של מוסלמים, יהודים ונוצרים, וכולם דנו ברעיון החדש הזה מהיבטים שונים.

יצאו לאור ספרים ועיתונים וכתבי עת שכל תוכנם היה רווי ברעיון הזה, שאין לו מטרה אחרת חוץ מערעור על השפעתה של דת כלשהי, או ביטולה בלבו של העם, כדי שיוכל ליהנות מחירות אמיתית במחשבה ובמעשה, על-פי טענת הסופרים וכתבי המאמרים האלה. הוקמו "סלונים" בבתים גדולים ומכובדים רבים בקהיר, והמבקרים בהם דנו בנושאים מעין אלה, ופעלו לאחר מכן להפצתם בקרב הנוער במקומות שונים.⁵

4. תיאוסופיה היא אסכולה מיסטית שפותחה במאה ה-19 והטיפה להתעלות תוך הפרדת הרוח מן החומר. מייסדת החברה התיאוסופית הייתה הלנה בלבצקי (1831-1891).

5. חסן אל-בנא, מד'כראת אלידעוה ואלידאעיה (זיכרונות הבשורה ומפיציה) (קהיר, ללא תאריך), עמ' 47.

בקהיר הכיר בנא את מחמד רשיד רֶדָא, עורך העיתון אל-מִנְאָר (המגדלור) ואת מִחְב אל-דין אל-ח'טיב, שניהל את ההוצאה לאור "ספריית הסלפיה". כמו כן שמר על קשרים עם חוגים צופיים ממסדר החצאפיה. נוסף על ההיכרויות האלה, שהשפיעו עליו בהמשך דרכו, יצר בנא קשרים עם מקימי ג'מְעִית אל-שִבָּאן אל-מִסְלִימִין (אגודת הצעירים המוסלמים) שנוסדה ב-1927. האגודה הוציאה לאור את העיתון מִגְ'לַת אל-פְתַח (מגזין הניצחון) שבו פרסם בנא בסוף שנות ה-20 כמה מאמרי שחרות.

ב-1927 השלים בנא את לימודיו בדאר אל-עֵלום ונשלח לשמש מורה באסמאעיליה. נוסף על עבודתו כמורה הטיף בנא בבתי קפה לצעירים חסרי מעש, שלדבריו "שכחו את ערכי האסלאם", במטרה להחזירם בתשובה. כמו כן נשא דרשות במסגדים. פעילותו בשלב הזה הייתה המשך ישיר לפעילות שבה עסק קודם לכן במסגרת המסדר הצופי החצאפי שבו היה חבר, והיא הובילה אותו להקמת ארגון "האחים המוסלמים".

האחים המוסלמים – הקמה והתמסדות

על-פי עדותו של בנא, תאריך הקמת אחים המוסלמים הוא "חודש ד'ו אל-קעדה 1347 להג'רה, מרס 1928 עד כמה שזכור לי".⁶ על התאריך ההג'רי חזר בנא ב"איגרת הוועידה החמישית". כמעט כל החוקרים התייחסו לעובדה שאין התאמה בין התאריך ההג'רי ללוח השנה הנוצרי, שכן חודש ד'ו אל-קעדה 1347 חל באפריל-מאי 1929.⁷ ואולם מסיבה לא ברורה בכל הספרים מצוין מרס 1928 כתאריך הקמת הארגון. נוסף על העובדה שאין זה סביר כי בנא טעה דווקא בתאריך המוסלמי, יש לשים לב לכך שהוועידה

6. שם, עמ' 72.

7. ראו: Lia, 1998, p. 48, note 60; Mitchell, 1969, p. 8, note 19.

החמישית של הארגון, שהתכנסה לציון עשר שנות פעילות, התקיימה ב־13 בחודש ד'ו אל־חג'ה (החודש שאחרי ד'ו אל־קעדה) 1357, שחל ב־3 בפברואר 1939. חשבון המבוסס על היותה של השנה ההג'רית קצרה באחד־עשר ימים מזו הנוצרית, מגלה שיש להוסיף לתאריך הזה למעלה משלושה חודשים כדי להגיע לתאריך של עשר שנות הפעילות של הארגון בלוח הנוצרי, היינו, אפריל־מאי 1939. חשבון דומה יראה מדוע צוינו עשרים שנות פעילות בספטמבר 1948 דווקא, ולא ביולי 1947, כפי שהיה מתחייב לו הוקם הארגון ב־1928.

על הנסיבות של הקמת "האחים המוסלמים" סיפר בנא ביכרונותיו:

בחודש ד'ו אל־קעדה בשנת 1347 להג'רה, מרס שנת 1928, עד כמה שזכור לי, ביקרו אותי בדירתי ששת האחים הבאים: האפז עבד אל־חמיד, אחמד אל־חצרי, פואד אבראהים, עבד אל־רחמאן חסבאללה, אסמאעיל עז, זכי אל־מַעְרַבִי. הם היו בין אלה שהושפעו מן השיעורים וההרצאות שנשאתי. הם ישבו ושוחחו עמי, ובקולם הייתה עוצמה, בעיניהם היה ברק ובפניהם אור האמונה ונחישות. הם אמרו: שמענו, הבנו והתרשמנו, אך איננו יודעים מה היא הדרך המעשית להשיג גדולה לאסלאם וטובה למוסלמים. נמאס לנו מחיים אלה, חיי השפלה וכבלים. אתה רואה שהערבים והמוסלמים בארץ הזאת הם חסרי מעמד וכבוד, ואין הם יותר מאשר פועלים שכירים השייכים לנוכרים. אין לנו מאומה לבד מן הדם השואף לתהילה הזורם בעורקינו, ורוחנו המלאה עד כלות באמונה, והכבוד שברוח אפנו, ופרוטות מעטות המיועדות למזון לילדינו. איננו יודעים באיזו דרך לפעול, כפי שאתה יודע, ואיננו מכירים את הנתיב לשירות המולדת והדת

והאומה, כפי שאתה יודע. כל רצוננו כעת הוא להעניק לך את מה שיש לנו, כדי להיות נקיים מעוון בפני אלוהים, ואתה תהיה אחראי עלינו בפניו, ועל מה שעלינו לעשות. קבוצת אנשים, כורתת ברית עם אלוהים מתוך מסירות [ונכונות] לחיות למען דתו ולמות למענו, כשכל רצונה הוא לראות את זיו פניו, ראויה לניצחון, גם אם קטנה היא וחלשה.

לאמירה הכנה הזאת הייתה השפעה חזקה עליי, ולא יכולתי להתנער מן האחריות שהוטלה עליי, שהרי זה מה שאני מטיף לו ופועל למענו, וזו המטרה שלמענה אני מנסה לאחד את האנשים. [ולכן] אמרתי להם בהתרגשות עמוקה: תודת אלוהים נתונה לכם, וברוכה תהיה כוונה נאמנה זו. הבה נסכים לעשות את הטוב אשר יִרְצֶה את אלוהים ויועיל לבני האדם; אנחנו נעשה ואלוהים יצליח דרכנו. הבה נישבע אמונים לאלוהים, שנהיה צבא הנלחם למען האסלאם, ובכך טמונים גם חיי המולדת ותפארת האומה.

והייתה שבועת אמונים [ביעה] [...] ונשבוענו שנהיה אחים, שנפעל למען האסלאם, ונלחם למענו.

בוועידה העשירית של "האחים המוסלמים" ציין בנא כי העובדה שהארגון הוקם באסמאעיליה השפיעה על אופיו ועל המשך דרכו:

בנוגע למהירות התפשטות הבשורה בכפרים ובערים, כבר הקדמתי ואמרתי לכם שהבשורה נולדה באסמאעיליה, וגדלה באווירה הצח, והחלה לצמוח על־פני חולותיה רחבי הידיים, היפהפיים. המזון והמשקה של הבשורה, בוקר וערב, היו מראות הכיבוש הנוכרי וגזילת כל טובה של העיר בידי האירופים, וכן תעלת סואץ, הסיבה למחלה ומקור הצרה. ובמערב [העיר] המחנה הבריטי עם המתקנים והציוד שלו, ובמזרח המשרד הכללי של מנהלת חברת התעלה עם

אביזריו, מפקדתו, עוצמתו והלוגיסטיקה שלו. המצרי חש זר באווירה הזאת בתוך עירו, עשוק, כשאחרים נהנים מטוב מולדתו, מושפל, בעוד הנוכרי מתפאר במקורות פרנסתו שאותם גזל. התחושה הזאת הייתה קרקע פורייה לבשורה של האחים, ו[לכן] הצגנו אותה באזור התעלה. אחר כך עברנו אל האגם [המר] הקטן, אחר כך למחוז דְקֶהְלִיָה,⁸ כשהיא זורעת בליבות המאמינים בה זרע קטן וצנוע.

בשנות פעילותו של הארגון באסמאעיליה הוא נותר מצומצם בהיקפו. בנא הקים בעיר בית-ספר להכשרה של דְעֵאת (תועמלנים-מטיפים) לבשורה החדשה שלו. כמו כן ייסד, באמצעות תרומות, מסגד ובו בית-ספר יסודי, וכן פעל לפתיחת סניפים בערים סמוכות. בקיץ 1932 הועבר בנא, על-פי בקשתו, למשרת הוראה בקהיר. לאחר המעבר לקהיר התפתח הארגון במהירות – הן מבחינה ארגונית והן מבחינה רעיונית. בסוף השנה פורסמה אל־קֶאנון אל־עֵאם (חוקת היסוד) של "האחים המוסלמים", ולאחר מכן ראתה אור בשני חלקים – רֶסֶאלַת אל־מֶרְשַׁד אל־עֵאם ("איגרת המדריך הכללי"). התואר המדריך הכללי, שאומץ על-ידי בנא,⁹ נותר עד היום תוארו של מנהיג הארגון. חוקת "האחים המוסלמים" קבעה כי המדריך הכללי עומד בראש הגוף העליון של הארגון – מֶפְתָּב אל־אֶרְשָׁאד אל־עֵאם (המשרד להדרכה כללית) הכולל כמה ועדות, בהן הוועדה לדעוה (הפצת הבשורה) והוועדה לפעילות בקרב הסטודנטים.

במאי 1933 יצא לאור הגיליון הראשון של השבועון גֶ'רִידַת אל־אֶח'וּאן אל־מֶסְלִיִּין (עיתון "האחים המוסלמים"), שהופיע במשך

8. אזור מזרח הדלתא של הנילוס.

9. יש לציין כי התואר "מדריך" וגם המושג "משפחה", המופיע להלן, נלקחו על-ידי בנא מעולם המושגים הצופי. במאה ה-11 הוקמו משפחות של תלמידים צופים (מֶרִידוֹן) אשר חסו בצלו של מדריך, ולמדו את תורתו המיסטית.

כחמש שנים. במאי 1938 בא במקומו השבועון אל-נד'יר (המתריע), בעל האוריינטציה הפוליטית, בעריכתו של צאלח עשמאוי. אל-נד'יר היה ביטאונם של "האחים המוסלמים" עד ראשית 1940, כאשר מנכ"ל העיתון, מחמוד אבו זיד, פרש מן הארגון והעמיד את הביטאון לרשותו של ארגון חדש שהקים – שבאב מחמד (נערי מחמד).¹⁰ ביולי 1939 חידש בנא את הופעת עיתונו של רשיד רדא, אל-מנאר, אך הופעתו של העיתון הופסקה בספטמבר 1940 בצו שהוציאה הממשלה בראשות חסן צברי. בראשית שנות ה-40 החלו "האחים המוסלמים" לפרסם את מג'לת אל-אח'ואן אל-מסלמין (כתב העת של "האחים המוסלמים"), שמתכונתו הייתה דו-שבועית, וב-1946 חזרו לשם ג'רידת אל-אח'ואן אל-מסלמין, אבל הפעם כיומון. בעיתונים האלה פרסם בנא את מאמריו הרבים, שעיצבו את האידיאולוגיה של "האחים המוסלמים". חלק מן המאמרים האלה הפכו לימים ל"איגרות".

במאי 1933 קיימו "האחים המוסלמים" את הוועידה הכללית הראשונה שלהם, בקהיר. הנושא המרכזי שנידון בוועידה היה הפעילות המיסיונרית הנוצרית במצרים. לאחר מכן התכנסו ועידות נוספות במועדים לא סדירים. הארגון שקד על פתיחת סניפים חדשים, וב-1936 נמסר כי במצרים קיימים כ-150 סניפים שלו. בקיץ 1936 החלו לצאת משלחות מן המרכז בקהיר אל סניפי הפריפריה. המשלחות היו מורכבות מסטודנטים שעברו הכשרה מיוחדת לשמש דעאת (מפיצי הבשורה). אלה יצאו למסע שנמשך חודש וכונה הג'רה פי אללה (מסע למען אלוהים). תפקיד מפיץ הבשורה התמסד עם הזמן, ואלה שביקשו למלא אותו נדרשו לעמוד במבחן.

10. ראו גם הערה 30 להלן.

"האחים המוסלמים" עברו תהליך של התמסדות. סניפי התנועה, שנקראו שְׁעֵב (ענפים), הוכפפו למחוזות שהיו כפופים למנהלות של אזורים. עוד בהיותו באסמאעיליה הקים חסן אל-בנא קבוצות שעסקו בפעילות ספורטיבית שלהן קרא פְּרַק רְחֵלֵאת (קבוצות ספורט). באמצע שנות ה־30 שונה שמן של קבוצות הספורט לג'ואלה (סיירים) ופעילותן התמסדה: הוקמה מועצה עליונה של הסיירים ובראשה הוצב מחמוד לביב, קצין צבא לשעבר. במחנות קיץ מיוחדים טופחה ג'נדיה (הרוח הצבאית) של הנערים וכן רוח הפְּתָנוּה (שילוב של עלומים ואבירות), זאת תוך שימוש בסמלים, בדגלים ובסמאות. הסיירים נהגו לערוך מצעדים טקסיים ברחובות קהיר כשהם נושאים לפידים וקוראים סמאות ברמקולים. קבוצות ספורט הוקמו במקצועות כמו הרמת משקולות, טניס שולחן, כדורגל וכדורסל, והן הפכו לכלי חשוב לגיוסם של צעירים לארגון. בסתיו 1937 נוצרה מסגרת חדשה בתוך "האחים המוסלמים": אל-פְּתָאָאב (הגדודים). הקמתם נועדה לסמן מעבר לשלב חדש, השלישי בפעילותם, שהיה שלב הביצוע. זאת לאחר שהושלמו שני השלבים הראשונים – שלב ההכרה ושלב ההתמסדות.¹¹ אנשי הגדודים נדרשו להישבע שבועת אמונים ולהשתתף במפגשים שבועיים שנשאו אופי צופי. המשתתפים עברו אינדוקטרינציה במפגשים ליליים ללא שינה, כשהם נדרשים לדקלם ללא הרף פסוקי קוראן. כל אלה נעשו בנימוק שכך תעלה רמתם הרוחנית. במהלך מלחמת העולם השנייה פורקו הגדודים ובמקומם גובשה מערכת ארגונית חדשה, שהייתה מבוססת על משפחות (אָסֵר, וביחיד אָסְרָה).

11. בנאמו בוועידה החמישית של "האחים המוסלמים" התווה בנא את שלושת השלבים הנחוצים לצמיחתה של כל בשורה: התעמולה, המיסוד והביצוע; הלן בעמ' 132.

באמצע שנות ה-30 החל הארגון לעסוק גם בפעילות סעד ועזרה לנזקקים. הוקמו בתי-ספר, שבהם למדו ילדים ומבוגרים קרוא וכתוב, מרפאות ובתי מרקחת לבני המעמד הנמוך, שבהם הטיפול היה בחינם, וכן בתי מלאכה קטנים שסיפקו עבודה למובטלים. מפעלי הצדקה מומנו באמצעות מגביות ומסים ששילמו חברי "האחים המוסלמים", והם נתנו לעניים תחושה שסוף-סוף מישוהו מתעניין בגורלם. קצב הצמיחה של הארגון היה מהיר מאוד, והתמזגו בו ארגונים אסלאמיים אחרים, ותיקים ממנו.

הידרדרות לאלימות

ב-1936, עם פרוץ המרד הגדול של ערביי ארץ-ישראל, הקימו "האחים המוסלמים" מועצה שמטרתה להגיש לערבים בישראל סיוע. מסע התרמות למען פלסטין שאורגן על-ידי "האחים המוסלמים" לווה בהגברת התעמולה ובהטלת חרם על בתי העסק של היהודים במצרים, והיה בבחינת עליית מדרגה בפעילות הפוליטית של הארגון. "האחים המוסלמים" תקפו את שלטונות מצרים על רפיסותם בנושא הזה ואת הבריטים על מדיניותם. לשם כך עשו שימוש בעיתונים, באי-ספור עלונים ומודעות, וכן בהפגנות המונים.

בגיליון הראשון של אל-נד'יר, במאי 1938, הכריז המדריך הכללי במאמר שכותרתו "מהו צעדכם השני?":

אנחנו נעבור מבשורה כללית לבשורה ממוקדת, ומבשורה של דיבורים לבשורה של דיבורים המלווים במאבק ובפעולה. אנחנו נפנה את בשורתנו לאחראים מבין מנהיגי הארץ, ראשיה, שריה, מושליה, אנשי סנאט ובית הנבחרים, ונקרא להם לאמץ את מצענו [...] ונכריז מלחמה

על כל מנהיגי המפלגות והגופים שלא יפעלו למען ניצחון האסלאם.¹²

בתוך הארגון גברו הלחצים לנקוט פעולה ממשית, ובנא, שחשש מכך שהעניינים יצאו מכלל שליטה, נאלץ להרגיע את חסידיו.¹³ בתקופה הזאת עלה הארגון על הכוונת של מנגנוני הביטחון המצריים והבריטיים שהבינו את פוטנציאל האלימות הטמון בו. במהלך 1940, כנראה באפריל, הקימו "האחים המוסלמים" מנגנון צבאי חשאי שנקרא אל־נזאם אל־ח'אץ (המערך המיוחד). המנגנון, שנודע לימים בציבור ובתקשורת בשם אל־ג'האז אל־סַרִי (המנגנון הסודי), צמח מתוך הסיירים. אנשיו תרגלו בין היתר הימלטות ממעצר, ושיננו את איגרת רסאלת אל־ג'האד ("מלחמת הקודש"). אנשי המנגנון נבחרו בקפידה מבין החברים הוותיקים, הושבעו והצטוו לשמור סוד. ואולם פעילות הטרור שלהם החלה רק לאחר שהסתיימה מלחמת העולם השנייה.

כמה ימים לפני פרוץ המלחמה מונה עלי מאהר, ראש לשכתו של המלך פארוק, ללא בחירות, לראש הממשלה. הבריטים סברו שמנהיגי מצרים הם אוהדי גרמניה, והביאו להתפטרותו של מאהר ביוני 1940 ולהדחתו של הרמטכ"ל עזיז עלי אל־מצרי. בסוף פברואר 1941, זמן קצר לאחר הוועידה השישית של "האחים המוסלמים", שהתכנסה בקהיר, הורה משרד החינוך המצרי לבנא, בלחצם של הבריטים, לעבור לעיר קנא שבמרכז מצרים. בנא הורשה לשוב לקהיר בסוף יוני אותה שנה לאחר שאנשי ציבור התערבו למענו, אך זמן קצר לפני שובו נעצר סגנו אחמד אל־סַפְרִי על בסיס ראיות שקשרו אותו לעזיז עלי אל־מצרי. סכרי שוחרר כעבור זמן קצר, אך באוקטובר 1941 נעצר שוב, יחד עם בנא. כעבור חודש שחררה

12. בנא, מד'כראת אל־דעוה ואל־דאעיה, עמ' 151-152.

13. ראו בהקשר הזה את "איגרת הוועידה החמישית".

ממשלתו של חסין סרי, שמונה לראש הממשלה בנובמבר 1940, את השניים בעקבות לחץ ציבורי כבד שהופעל עליה, וכלל עצומות והפגנות.

בשל הרצון להצטרף לארגון האומות המאוחדות, שהיה אז בשלבי הקמה, אישר הפרלמנט המצרי, ב־24 בפברואר 1945, את בקשת הממשלה להכריז מלחמה על מדינות הציר. באותו היום נרצח ראש הממשלה אחמד מאהר, ראש המפלגה הסעדית, שמונה על־ידי המלך בנובמבר 1944, בידי אזרח מצרי שהגדיר את עצמו כאוהד של היטלר.

לאחר שהסתיימה מלחמת העולם נקלעה מצרים למערבולת חברתית־פוליטית סוערת שממנה לא הצליחה להיחלץ עד למהפכת הקצינים החופשיים ב־1952. באמצע 1946 החלו הבריטים לפנות בסיסי צבא ולרכז את כוחותיהם באזור התעלה, אבל מבחינתו של הציבור המצרי זה היה מעט מדי ומאוחר מדי. כל המפלגות בתקופה הזאת קראו לביטול הסכם 1936 ולפינוי הכוחות הבריטיים ממצרים. הנֶפֶד, שהיה באופוזיציה במחצית השנייה של שנות ה־40, פעל להתססת הרחוב נגד הממשלות השונות. הוא מצא בעלי־ברית נאמנים בסטודנטים, באפנדיה הצעירה ובפועלי התעשייה, שיצאו פעם אחר פעם להפגנות ברחובות. "האחים המוסלמים" היו לתנועה עממית רחבה, שהייתה לה אחיזה חזקה במגזרים האלה, בעיקר בקרב האפנדים. הללו הפכו לתשתית החברתית העיקרית של הארגון, והובילו את ההפגנות תוך שיתוף פעולה עם ארגוני שמאל שונים.

לקראת 2 בנובמבר 1945, יום השנה להצהרת בלפור, הקימו מנהיגי הסטודנטים של "האחים המוסלמים", יחד עם פעילי השמאל, ועד אנטי־ציוני. ב־2 בנובמבר נעשה פוגרום בבתי כנסת ובחנויות של יהודים ברובע העתיק של קהיר. באותה תקופה החלו במצרים פעולות טרור שמידת מעורבותם של "האחים המוסלמים" בהן לא

תמיד הייתה ברורה. בדצמבר 1945 נעשה ניסיון להתנקש בחייו של מנהיג הופד מצטפא אל־נחאס, וחודש לאחר מכן נרצח אמין עַת'מאן, שר משפטים בממשלתו האחרונה של נחאס בתקופת המלחמה שהיה ידוע כאוהד הבריטים. במאי 1946 פוצץ בית הקולנוע סינמה מטרו בקהיר ושנה לאחר מכן פוצץ בית הקולנוע מיאמי הסמוך. בתי קולנוע, כמו בארים ובתי קזינו, נתפסו כסמלים לשחיתות של תרבות המערב. במרס 1948 נרצח מזכיר בתי הדין לערעורים בקהיר אחמד אל־ח'אזנדאר בֵּי, ששימש שנתיים קודם לכן שופט במשפטם של משליכי פצצות מקרב "האחים המוסלמים".

המלחמה שהתרחשה בארץ ישראל מאז קיבלה עצרת האו"ם את החלטת החלוקה ב־29 בנובמבר 1947, החרیפה את ההידרדרות. יחידות של הסיירים, שעברו אימונים מיוחדים, יצאו להילחם עוד לפני פלישת צבאות ערב במאי 1948. "האחים המוסלמים", שהובילו את המגמה הפאן־אסלאמית, לחצו על השלטון במצרים לצאת למלחמת קודש בפלסטין, ואילו הממשלה, שייצגה מגמות שהדגישו את הטריטוריאליזם המצרי, הייתה פחות נלהבת לכך. בסופו של דבר, החליטה ממשלת מצרים, בלחץ המאורעות, להיכנס למערכה שהפכה עד מהרה לכישלון מוחלט. במקביל, הוכרז על משטר חירום במצרים ועל ריכוז הסמכויות בידי הממשלה.

מיד לאחר הפלישה החלו פעולות טרור נגד עסקים של יהודים בקהיר: ביוני נפגעו בתי הכליבו ציקורל ואורקו, ביולי ובאוגוסט היו מעשי חבלה בבתי המסחר של גטניו ובן־ציון. בספטמבר התפוצצה פצצה ברובע היהודי, ובאמצע נובמבר נהרס בניין חברת Société Orientale de Publicité, שהואשמה בשיתוף פעולה עם הציונים. ממשלתו של מחמוד פהמי אל־נְקראשי החליטה להחרף את צעדיה נגד "האחים המוסלמים". באותו החודש נעצרו עשרות מחברי הארגון, נתפסו מסמכים שחשפו את פעילות המנגנון הסודי.

ב־4 בדצמבר 1948, במהלך הפגנת סטודנטים נגד השיחות לשביתת נשק עם ישראל, הושלכה פצצה שממנה נהרג מפקד משטרת קהיר זכי סלים. ארבעה ימים לאחר מכן הודיעה ממשלת מצרים על הוצאת "האחים המוסלמים" אל מחוץ לחוק ועל פירוק ארגונם, זאת במסגרת המשטר הצבאי שהוכרז עוד לפני הפלישה לישראל. מנהיגי הארגון נעצרו, חוץ מבנא, ורכושם של "האחים המוסלמים" הוחרם. בתגובה לפעולות האלה נרצח ראש ממשלת מצרים נְקראשי ב־28 בדצמבר על־ידי איש המנגנון הסודי, סטודנט שהתחפש לשוטר.

סופו של בנא הגיע ב־12 בפברואר 1949, כשחוסל ביריות באחד מרחובות קהיר על־ידי סוכני השלטון.

התשתית האידיאולוגית

תורתו של בנא צמחה לא בחלל ריק. היא שאבה מן ההגות האסלאמית הרפורמיסטית והושפעה מן הנסיבות המדיניות והחברתיות שהיו קיימות באסלאם במאה השנים שקדמו לה. הרקע להתפתחותה היה התרופפות יסודותיה של האימפריה העות'מאנית במהלך המאה ה־19 וחדירת צבאות המערב ותרבותו לאזור. בתקופה הזאת הלך ונוצר הרושם שעולם האסלאם קופא על שמריו בעוד המערב שועט קדימה וצובר עוצמה מבחינות מדינית, צבאית וטכנולוגית. הרושם הוביל להופעתם של הוגים שניסו לתרום את חלקם לרענון מערכת הערכים האסלאמית ולהעלאת קרנו של האסלאם.

מתוך הבנה שכדי למצוא תרופה למחלה יש לאתר את הסיבות לה, הציעו ג'מאל אל־דין אל־אפע'אני ומחמד עבדה, חלוצי ההגות המודרנית באסלאם, תיאוריות שונות שביקשו להסביר את חולשת האסלאם ולהביא לחיזוקו. אפע'אני – הרפתקן, נווד והוגה דעות אשר ראה את כל עולם האסלאם כמולדתו – נולד

ב־1838 באסדבאד שבאיראן.¹⁴ אחד מחיבוריו החשובים, התשובה למטריאליסטים, שנכתב במקור בפרסית, תקף בחריפות את הנטורליסטים האירופים (ניטשריון) שאותם האשים ברציונליזם קיצוני. אפע'אני סבר שמתקפתם של הנטורליסטים על הדת הותירה את התרבות האירופית נטולת ערכים וחסרת ממד של רוחניות. לעומת זאת, לטענתו, "האסלאם מבסס את האושר האנושי, מכיוון שהוא הוקם על בסיס איתן של חוכמה, ונבנה על יסוד מוצק, המבטיח אושר לאנושות".¹⁵ ואולם, האסלאם הידרדר בהשפעתן של אמונות תפלות, ומוחם של מאמיניו התכסה ברבדים עבים של בערות והבלים.

[אחד התנאים לטיפול של האומות במעלה האמת הנעלה הוא] טיהור התודעה מזוהמת האמונות התפלות ומחלודת דמיונות השווא. כאשר אמונה דמיונית מכתימה את המוח, היא הופכת למסך עבה החוצץ בינו ובין המציאות האמיתית ומונע אותו מלגלות את המהות. [...] ראה את בעל הדמיונות המסכן, המבלה את חייו בין רעידה לדאגה, מפחד ממעוף הציפורים ומתזוזת הבהמות. הוא מודאג ממשב הרוח, נחרד מקול הרעם ומהבזק הברק, ודמיונות השווא גורמים לו לפחד מדברים טריוויאליים, וזה שולל ממנו את היכולת ליהנות מאושר בחייו. כתוצאה מכך הוא הופך לכלי משחק בידי רמאים ולטרף קל ברשתם של נוכלים ושרלטנים.¹⁶

14. פרטים נוספים על אפע'אני ראו: Nikki Keddie, *Sayyid Jamāl al-Dīn, al-Afghānī: A Political Biography*, University of California Press, 1972.

15. ג'מאל אל־דין אל־אפע'אני, אל־אאת'אר אל־כאמלה, כרך שני: רסאא'ל פי אל־פלספה ואל־ערפאן – אל־רסאא'ל ואל־מקאלאת, עורך: סיד האדי ח'סרושאהי (קהיר: מכתבת אל־שרוק אל־דוליה, 2002), עמ' 190.

16. שם, שם.

חברה מושלמת, סבר אפע'אני, צריכה להיפטר מדמיונות השווא, שחדרו אליה במהלך הדורות ולהיות רציונלית. באסלאם, כאמור, קיימים יסודות המסוגלים להביא לכך, אך זאת בתנאי שיהיו בה מורי דרך משני סוגים: אלה "שיאירו את מוח ההמון בידיעת האמת, וישכללו אותו במדעים טהורים", ואלה "שידאגו לנשמת האדם, יכשירו אותה ויישרו את העקמומיות שבה".¹⁷ במילים אחרות, הדרך אל הקדמה משלבת השכלה ורציונליזם עם ערכי מוסר ותרבות.

תלמידו וידידו של אפע'אני, מחמד עבדה, נולד במצרים ב־1849, ובאחרית ימיו, בשנים 1899–1905, שימש בתפקיד המופתי הראשי של מצרים. את סוגיית חולשת האסלאם ניתח בסדרת מאמרים שפורסמה בכתב העת אל־מנאר בעריכת תלמידו מחמד רשיד רדא. המאמרים קובצו על־ידי רדא בראשית המאה ה־20 לספר שכותרתו אל־אסלאם ואל־נצראניה פי אל־עלם ואל־מדניה (האסלאם והנצרות בתחום הדת והתרבות). במאמרים בא לידי ביטוי רעיון שאותו שאב עבדה מתורתו של אבן תימיה, איש הדת והפוסק שחי ופעל בדמשק בסוף המאה ה־13 ובראשית המאה ה־14. אבן תימיה, שקבוצות פונדמנטליסטיות לוחמניות רואות בו את המורה הרוחני שלהן, ניהל מלחמת חורמה במונגולים שחדרו בסערה אל האימפריה המוסלמית, ולאחר מכן קיבלו עליהם את דת האסלאם. הוא טען כי המתאסלמים החדשים אינם מבינים את עקרונות האסלאם וכי קבלת הדת על־ידם היא שטחית וחיצונית בלבד. בדומה לכך גרס גם עבדה, שהתבסס על התפיסה המובנית באסלאם המאדירה את הנביא מחמד ואת תקופתו, כי האסלאם הראשוני והטהור עבר תהליך של השחתה במהלך ההיסטוריה. מצבו העגום של האסלאם בראשית המאה ה־20 הוא תוצאה של ההשחתה הזאת, שעיוותה את

17. שם, עמ' 195–196.

המשמעות המקורית של דת האמת, ויצרה קיפאון שיש לו השלכות על כל תחומי החיים. את האשמה למציאות הזאת הטיל עבדה על הח'ליפים של בית עבאס. הללו גייסו לצבאם, במסגרת מאבקים פנים-אסלאמיים, חיילים זרים, בין היתר תורכים ואזרים. החיילים הזרים, סיפר עבדה, השתלטו עד מהרה על עמדות הכוח באימפריה, כשהם מציגים חזות מזויפת של מוסלמים:

[לשליטים החדשים] לא היה השכל שהאסלאם מכשיר אליו, ולא הלב אותו מעדן האסלאם. הם הגיעו אל האסלאם כשהם מביאים גסות נבערת ונושאים ברמה את דגלי העושק. הם לבשו על גופם את האסלאם, אך הוא לא חדר אל מצפונם. רבים מהם נשאו עמם פסל של אליל, שאותו עבדו בסתר, בעוד בציבור היו מתפללים עם המוסלמים כדי לחזק את מעמדם. לאחר מכן הגיעו לאסלאם גם אחרים, למשל, המונגולים, ובהם כאלה שגם שלטו בו.¹⁸

מתוך החוגים האלה, טען עבדה, שלא הבינו נכונה את האסלאם, ורבים מהם אף אימצו אותו למראית עין, צמחו במהלך הדורות אנשי דת חסרי הבנה בסיסית ושבלבם לא הייתה יראת שמים. הללו החדירו לאסלאם עקרונות זרים וסילפו אותו. כך, למשל, הם אפשרו הקמת בתי תפילה מפוארים תוך חיקוי הנצרות, ושכנעו את פשוטי העם שהם אינם צריכים להתערב בענייני ניהול המדינה. בכך הכשירו את העושק ואת הדיכוי תוך שיתוף פעולה עם שליטים עריצים, שגמלו להם במשרות ובכבודים. אנשי הדת הבורים והמושחתים ביטלו את שיטת האג'ת'האד, שאפשרה לאסלאם להיות גמיש ולהתאים את עצמו לתנאים משתנים, ובכך חיסלו כל סיכוי

18. מחמד עבדה, אל-אסלאם ואל-נצראניה פי אלי-עלם ואל-מדניה (קהיר: מכתבת מחמד עלי צביח ואולאדה, 1954), עמ' 102-103.

למודרניזציה. ומעל לכול, הם עודדו יסודות פטליסטיים, שהובילו לבטלנות ולחוסר מעש. התוצאה – דת מסולפת, שבינה ובין האסלאם האמיתי אין ולא כלום:

מה שההמון קורא לו היום "אסלאם", ברובו אינו אסלאם. מצוות האסלאם שהשתמרו הן צורת התפילה, הצום והעלייה לרגל, ומעט אמירות, שחלקן פורשו בצורה מעוותת, וכך הגיעו האנשים, בגלל הסטיות וההבלים שהוכנסו לדתם, אל הקיפאון שאותו הזכרתי ושאותו הם החשיבו לדת. ישמרני אלוהים מהם וממה שהם טופלים על אללה ועל דתו. כל מה שמגנים היום בגללו את המוסלמים, אינו האסלאם, אלא הוא דבר אחר שקוראים לו אסלאם.¹⁹

"המוסלמים זנחו את מורשת האבות [סלף]",²⁰ הכריז עבדה בספרו. המסקנה המתבקשת היא שלשם השבת האסלאם אל תפארת עברו יש לנקותו מן הקלקולים שדבקו בו וליישם את עקרונותיו המקוריים והאמתיים. זה הבסיס שעליו פיתח רדא, שהציג את עצמו כתלמידו של עבדה, את תורתו, העושה שימוש במושג סלפיה.²¹ מחמד רשיד רדא נולד ב-1865 בכפר ליד טריפולי שבלבנון. הוא הכיר את עבדה כשזה שהה בלבנון בשנים 1885-1889. בראשית 1898 הגיע למצרים כדי לשהות במחיצת רבו, וזמן קצר לאחר מכן ייסד את עיתונו אל-מנאר שבו ביטא את עמדותיו עד למותו ב-1935. חיבוריו הגדולים הם פירוש לקוראן (תפסיר אל-מנאר), ביוגרפיה מקיפה על חייו של עבדה ומשנתו, וכן ספר על הח'ליפות

19. שם, עמ' 105.

20. שם, עמ' 138.

21. על תורתם של עבדה ורדא ראו: Malcolm H. Kerr, *Islamic Reform, The Political and Legal Theories of Muhammad 'Abduh and Rashid Rida*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1966.

שבו ביקש להוכיח את נחיצותו של תפקיד הח'ליפה בעידן המודרני. הספר, אל-ח'לאפה (הח'ליפות), שאותו הפנה רדא אל העם התורכי, נכתב לאחר ביטול הסולטאנות העות'מאנית, באוקטובר 1922. במועד הזה השתלט מוצטפא כמאל סופית על תורכיה והשאיר על הכס העות'מאני את עבד אל-מג'יד השני בתפקיד דתי בלבד, של ח'ליפה. במרס 1924 ביטל הפרלמנט התורכי גם את המשרה הזאת, ובכך הקיץ הקץ על השריד האחרון של תפארת העבר האסלאמי. בניסיון לשכנע כי הח'ליפות נחוצה כתב רדא בהקדמה לספר:

הייתה תקופה שהאנשים חשבו כי הציוויליזציה האסלאמית כבר מתה וכלתה, ואין תקווה לתחייתה, בעוד הציוויליזציה האירופית תחיה חיי נצח. אך הזמנים השתנו, והמחשבה הזאת התגלתה כשגויה. רבים מן המדענים והפילוסופים באירופה צופים את סופה הקרוב של הציוויליזציה שלה בשל המחלות, הפושות בה, כמו ההגות המטריאליסטית, הרוח המלחמתית, הנטיות הפלגניות והתאוות הבהמיות.²²

לטענת רדא, תחיית האסלאם, אחדות המוסלמים והח'ליפות כשלטון ריכוזי מפריעות מאוד לקולוניאליסטים, ובראשם הבריטים. לכן עושים הללו כל מאמץ אפשרי לסכל את תחיית האסלאם. בספרו ביקש רדא לקדם את חזונו בדבר הקמת מדינה אסלאמית המבוססת על יסודות ההלכה המתוקנת והכוללת את האג'ת'האד כדרך פסיקה. כמו כן הוא ניסה לשכנע שהאסלאם כולל את כל הידע הדרוש למאמינים, ולכן אין הם צריכים לשאול מרכיבים מודרניים מתרבות המערב.²³

22. מחמד רשיד רדא, אל-ח'לאפה (קהיר: אל-זהראא' לל-אעלאם אל-ערבי, 1988), עמ' 10.

23. Malcolm H. Kerr, 1966, pp.153-158.

כתלמיד נאמן של עבדה, פיתח רדא את הרעיון בדבר האסון שהתרגש על האסלאם כתוצאה מזניחת תורת הסלף ואורח החיים הנגזר ממנה, לכדי תאוריה שלמה. על־פי התאוריה הזאת, שאת שורשיה ניתן למצוא כאמור בתורתו של אבן תימיה, הרפורמה היחידה היכולה לחזק את האסלאם ולהחיותו קשורה בשיבה אל עקרונות האסלאם הראשוני, הפונדמנטלי. הערבים, טען רדא, היו בורים חסרי פילוסופיה דתית ועקרונות משפט לפני שקיבלו את הקוראן.²⁴ העקרונות של הספר הקדוש הספיקו למוסלמים לכבוש חלקי עולם נרחבים, אבל בתוך זמן לא רב החלו הסטיות (בִּדְעָה) כתוצאה מחדירת רעיונות זרים. הדבר חייב את המנהיגות הדתית להרחיב את תחומי החקיקה, לפתח עקרונות חדשים של פסיקה וליצור תאולוגיה שתפקידה היה להגן על האסלאם מהשפעות זרות. כתוצאה מכך השתנתה ללא הכר דמותו של האסלאם, פשטותו הטבעית נפגמה, הוא התפלג לאסכולות הלכתיות שונות וידיעת עקרונותיו הייתה לנחלתם של יחידי סגולה.

הגיעו הדברים לידי כך, טען רדא, "שכמה חובשי מצנפות ולובשי גלימות" (היינו, אנשי דת) החליטו כי מי שבחר ללכת בדרך הקוראן והסונה, בלי להזדקק לארבע אסכולות הפסיקה הקנוניות, מוגדר מין זנדיק (מין, אחת מדרגות הכפירה – הכוונה למוסלמי שדעותיו לא תואמות את רוח ההלכה). אנשי הדת "הבורים והקופאים על שמריהם" האלה נהנו ממעמד שאִפשר להם לכפות את עמדותיהם על הציבור, והתוצאה, לדעת רדא, בולטת וגלויה לעין: היצמדות עיוורת, חסרת היגיון, לכתוב בספרים, בלי ניסיון לחדש ולשנות; חקיינות (תקליד) וקיפאון (ג'מוד) הפכו לסימני ההיכר של האסלאם. דעותיו של רדא, שחדרו אל שדה השיח האסלאמי בראשית המאה

24. מחמד רשיד רדא, "מקדמת כתאב יסר אל־אסלאם ואצול אל־תשריע אל־עאם", אלימנאר, 22 במרס 1928, כרך 29, עמ' 63.

ה־20, כונו סלפיה. הוגים נוספים בני התקופה שאימצו את דעותיו של רדא ראו את עצמם סלפים.

התשתית הרעיונית של הפונדמנטליזם הייתה כבר אפוא קיימת בראשית המאה ה־20. בשל שתי התפתחויות נוספות הופיעו "האחים המוסלמים" על במת ההיסטוריה: האסלאם, כמערכת פוליטית-חברתית הגיע לשפל שלא היה כמותו; והמאבק הלאומי צבר תנופה. שתי ההתפתחויות האלה הבשילו בשנות ה־20 של המאה. הבריטים, הצרפתים והאיטלקים שלטו בכל רחבי המזרח-התיכון וצפון אפריקה. הם שיסעו את אחדות העולם האסלאמי והעולם הערבי באמצעות קביעת גבולות מלאכותיים, וכפו עליהם שיטות ממשל מערביות. שטף של אופנות ורעיונות אירופיים הציף את עולם האסלאם, בעוד הממסד הדתי החלש מתבונן בתהליך כשהוא אובד עצות. האימפריה העות'מאנית קרסה, ומאבק לאומי פרץ במלוא עוזו במצרים, בסוריה, בלוב ובמרוקו.

מטרות ואמצעים

בוועידה החמישית, שהתכנסה בראשית 1939 אמר בנא:

את מטרת "האחים" אפשר לסכם [במילים]: יצירת דור חדש של מאמינים בעקרונות של האסלאם הנכון אשר יפעל להעניק לאומה צביון אסלאמי מושלם בכל תחומי החיים שלה [היינו] צביון אלוהי, שהרי צביונו של מי טוב יותר מזה של אלוהים.²⁵

אין כמו מילותיו אלה של בנא כדי להעיד על האופי האופוזיציוני של "האחים המוסלמים". הדור הישן נכשל, סבר בנא. ההנהגה הוותיקה והרופסת, זו שכל מעייניה נתונים לכיבודים ולמשרות,

25. ראו עמ' 206.

הכזיבה, וזאת משום שלא הבינה את עקרונות האסלאם הנכון. לכן המטרה היא יצירת דור חדש, בעל להט מהפכני, שיעניק לאומה צביון אסלאמי. את התיעוב שלו כלפי הממסד הדתי ביטא בנא בנאום תוכנית (פרוגרמטי) ארוך בוועידה הזאת, שהיה לאחר מכן ל"איגרת הוועידה החמישית". אחד המאפיינים החשובים של "האחים המוסלמים", טען בנא בנאומו, הוא "ריחוק מהשפעתם של הנכבדים ובעלי השררה":

התרחקנו מהשפעת הנכבדים ובעלי השררה בשל רתיעתם של אלה מפני בשורות חדשות, הנקיות מפניות ומתאוות, ובשל נטייתם אל התורות הקיימות, שמטרתן רווחים ותועלת. [...] הדגשנו זאת בגלוי, מן ההתחלה, כדי שהלובן הטהור של הבשורה שלנו לא יוכתם על-ידי התורות שמחפשים בעלי שררה האלה, וכדי שאף אחד מהם לא ינסה לנצל אותה או להתייחס אליה שלא למטרה שאליה אנחנו מכוונים. נכבדים רבים חסרים את השלמות האסלאמית שבה חייב המוסלמי להצטיין, ועל אחת כמה וכמה המוסלמי הנכבד, זה הנושא את שם הבשורה האסלאמית לצורך הדרכת בני האדם. ולכן נשאר סוג [האנשים הזה] רחוק מן האחים, לבד ממעטים, נכבדים הגונים המבינים את הרעיון שלהם, מסכימים עם מטרתם, משתתפים בפעולותיהם ומאחלים להם ברכה והצלחה.²⁶

טענותיו העיקריות של בנא כלפי ראשי הממסד הדתי היו על התחברותם של הללו לעטיני השלטון, בשל רצונם לזכות בממון ובכבוד. כתוצאה מכך שקעו הנכבדים במחלוקות הבל, ברדיפת בצע ובמשחקי כבוד שמנעו מהם למלא את תפקידם האמתי: השבת

26. ראו עמ' 192.

האחדות האסלאמית, השלטון הפוליטי האסלאמי ואורח החיים האסלאמי בכל התחומים. האסלאם הוא מערכת חובקת כול, טען בנא באיגרותיו, ואסור לצמצם אותו למרחב הצר של המסגד. אין המדובר במסגרת פולחנית־טקסית המספקת תעסוקה לאנשי הדת, אלא בתורת חיים המכתיבה כללי התנהגות בכל תחום אפשרי, כפי שנכתב ב"איגרת הכללים":

האסלאם הוא מערכת מקיפה העוסקת בכל תחומי החיים. הוא מדינה ומולדת, או [במילים אחרות] ממשלה ואומה. הוא מוסר וכוח או רחמים וצדק. הוא תרבות וחוק, או ידע ומשפט. הוא חומר ורכוש, או רווח ועושר. הוא מלחמת קודש והטפה, או צבא ורעיון. זאת נוסף על היותו אמונה נאמנה ופולחן.²⁷

בנא סבר כי כאשר המנהיגים הדתיים שכחו את ייעודם, כלומר, כאשר הפסיקו להשליט את האסלאם על כל תחומי החיים למען אינטרסים אישיים, החל האסלאם לשקוע. רפיסותו אפשרה לאויביו להשתלט עליו – הן פיזית והן תרבותית – וכך מצא את עצמו כל עולם האסלאם תחת שלטון קולוניאלי כשנחשולי הענק של הציוויליזציה המערבית מוחים את ערכיו. הדרך היחידה להשיב את תפארת העבר היא אימוץ אורח החיים של האבות, אלה שאחזו בידיהם את הספר ואת הסיף, כשהם נוהגים על־פי עקרונות האסלאם בכל תחום. זוהי תמציתה של תורת הסלפיה הדורשת מנאמניה לסגל לעצמם את כללי האסלאם הראשוני, כפי שהם באים לידי ביטוי בקוראן וב"סונה הטהורה", היינו, הרובד הראשוני של התורה שבעל־פה – החדית'. כל מה שבא לאחר מכן – אסכולות ההלכה והפלפולים ההלכתיים, הפילוסופיה לסוגיה, טקסי הפולחן

27. ראו עמ' 300.

והפאר – רק סיבך והעכיר את טוהר האסלאם ואת פשטותו. כל אלה היו דברים זרים לרוח האסלאם שחדרו אליו בהשפעתן של דתות זרות, ולכן יש לדחות אותם. בנא עצמו התייחס בהסתייגות אל אסכולות ההלכה, אך לא ביטל אותן מכול וכול. מאמץ מיוחד השקיע בשלילתן של המחלוקות ההלכתיות, בטענה שאין לבזוז זמן על ויכוחים הנוגעים לפרטי הלכה משניים (פרוע).

לעומת שלילת הפלפול ההלכתי והפילוסופיה, בולטים בכתבי בנא מוטיבים צופיים, הלקוחים מן המסדר החצאפי שאליו השתייך בצעירותו. הצורך להתעלות ולזכך את הנפש מופיע אצלו תדיר, וטקס הד'כר הצופי, הכולל דקלום פסוקים, מוצג על-ידו כמצווה חשובה. כך, למשל, באיגרתו "בין האתמול והיום" ציין בנא כי הד'כר היא "אחת החובות החשובות שנועדו לשמר את הסדר הקוראני ולחזק את עקרונותיו". זאת יחד עם חובות נוספות כמו תפילה, חזרה בתשובה, צום, כיבוש היצר והימנעות מתענוגות העולם הזה. ב"איגרת הוועידה החמישית" תיאר בנא את "האחים המוסלמים" כנושאים אמת צופית, שכן "הם יודעים שיסוד הטוב הוא טיהור הנפש וניקוי הלב, פעולה מתמדת, התבודדות, אהבת אלוהים ועשיית הטוב". עם זאת, התנגד בנא בנחרצות לאמונות התפלות, לכשפים ולקמעות שנספחו למנהגים הצופיים במהלך הדורות, וקרא למלחמה בהם.

הדרך אל המטרה, על-פי בנא, מתחילה במאמץ לתיקון, הבנוי בצורת מעגלים שבמרכזם האדם: השלמת התיקון העצמי מובילה את "האח המוסלמי" לתיקון משפחתו וביתו, ולאחר מכן – לתיקון החברה שבה הוא חי. השלבים הבאים הם שחרור המולדת משלטון זר, תיקון הממשלה "כדי שתהיה אסלאמית באמת", כינונה מחדש של האחדות האסלאמית והשלטת בשורת האסלאם בארבע כנפות תבל. מכאן שהבשורה של בנא היא בשורה עולמית; היא מיועדת להביא מזור לאנושות כולה, כפי שנאמר באיגרתו "אל הנוער":

בשלב האחרון אנחנו רוצים להביא את בשורתנו לידיעת העולם, להודיע אותה לבני האדם כולם, להגיע אתה אל ארבע כנפי תבל, להכניע תחתיה כל רודן עריץ, כדי שלא תהיה מחלוקת והדת כולה תהיה לאלוהים. או אז יגילו המאמינים בניצחון אלוהים, המעניק ניצחון למי אשר ירצה, והוא רב כוח ורחמן.²⁸

הדברים האלה נאמרים גם באיגרת "בשורתנו בשלב חדש":

בשורתנו מתאפיינת בכך שהיא אלוהית ואוניברסלית. היא אלוהית מכיוון שהבסיס של מטרותינו כולן הוא שבני האדם יכירו בריבונם [...] והיא אוניברסלית משום שהיא פונה אל בני האדם כולם. זאת משום שבראייתה בני האדם אחים הם.²⁹

מבחינה מעשית, גרס בנא, מתחלקת העשייה של "האחים המוסלמים" לשלושה שלבים: שלב ההכרה (תעריף), שלב המיסוד (תְּפֻיָּין), ושלב הביצוע (תנפיד). השלב הראשון הוא מנהלי במהותו, וכולל את הקמתו של מנגנון האחראי להפצת הבשורה (דעה), וכן בניית סניפים ומוסדות שתפקידם לפעול למען הכלל. בשלב הזה יכול להצטרף לאחים המוסלמים כל הרוצה בכך. סניפים שעברו בהצלחה את השלב הראשון יכולים לעבור לשלב המיסוד, הכולל את איתורם של היחידים המסוגלים ליטול חלק פעיל בג'האד ואת הכשרתם. ההכשרה בשלב הזה מבוססת על יסודות צופיים וצבאיים, ו"האחים המוסלמים" נדרשים לציות ולשמירת סוד. לשלב הביצוע, הכולל את מלחמת הקודש עצמה, מגיעים רק המעטים שעברו את המסגרות שנועדו להוכיח את נאמנותם, את יכולתם ואת מסירותם.

28. ראו עמ' 291.

29. ראו עמ' 325.

שלב הביצוע הוא השלב שבו נדרשת הפעלת כוח, שכן "הכוח הוא סממת האסלאם בכל סדריו וחוקיו". ואולם הפעלת הכוח מחייבת שיקול דעת ותבונה; יש לבחון האם הנסיבות הבשילו והאם הארגון חזק דיו – הן בהיבט הרעיוני והן בהיבט הארגוני:

[“האחים המוסלמים”] יודעים שהראשון בשלבי הכוח הוא עוצמת האמונה, ולאחר מכן באים עוצמת האחדות והליכוד הפנימי, ואחרי שני השלבים האלה באים כוח הזרוע והנשק. אי אפשר לתאר קבוצת אנשים כחזקה אם לא מתקיימים בה התנאים האלה, שכן אם היא תשתמש בכוח הזרוע והנשק בעוד הקשרים הפנימיים רפויים, או הארגון שלה לקוי, או האמונה שלה חלשה או כבויה, גורלה יהיה אבדון וכליה. זו הערה אחת, והערה אחרת: האם האסלאם (אותו אסלאם שססמתו היא כוח) מצווה להשתמש בכוח בכל התנאים והנסיבות, או שהוא הציב לכך גבולות והתנה תנאים, ונתן לו כיוון מוגדר? והערה שלישית: האם הכוח הוא הטיפול הראשון, או תרופה מונעת אחרונה?³⁰

יחסו של בנא לאלימות הקצין בהדרגה במהלך שני העשורים שבהם כתב. אמנם גם בראשית שנות ה־30 דיבר על הקרבה עצמית ועל ג'האד, אך בתקופה הזאת נשמעו דבריו חסרי משמעות מעשית, כדיון בסוגיה הלכתית רחוקה. לעומת זאת, בסוף העשור, בנאוו בוועידה החמישית, הרשה לעצמו להיות מפורש ואף מתריס במידה רבה. נראה שהיו לכך כמה סיבות:

א. הגידול המרשים במספרם של חברי הארגון ובמספר הסניפים הקנה לבנא ביטחון עצמי ותחושה של כוח. על רקע הצמיחה הזאת נעשו במחצית השנייה של שנות ה־30 ניסיונות חיזור

30. ראו עמ' 207.

אחר "האחים המוסלמים" באמצעות גופים פוליטיים ואף על-ידי לשכתו של המלך.

ב. בד בבד עם התהליך הזה התפתחה בארגון אופוזיציה שדרשה פעולה, ובנא התקשה להתמודד עם לחצייה.³¹ ללחצים מן השטח היו הדים בנאומו של בנא בוועידה החמישית, שבו פנה אל "האחים הנלהבים והממהרים" וביקש מהם לרסן את עצמם.

ג. המרד הערבי הגדול שפרץ בארץ-ישראל באפריל 1936 גרם להסלמה ברטוריקה של בנא. המאבק של הפלסטינים בציונות היה אחד מן הגורמים לאלימות לאחר מלחמת העולם השנייה, כאשר הרצון לסייע לערביי פלסטין, יחד עם אווירת המלחמה בבריטים, גרמו לפרץ של פעולות טרור.

ברוח הימים שבהם נכתבו דבריו, הציג בנא את רעיונותיו כרפורמה אסלאמית כוללת. לדעתו, את האופי הרפורמיסטי מעניקה לאחים המוסלמים העובדה שהם אינם מתמקדים בתחום צר, כמו יתר הארגונים, אלא פועלים לשינוי דמותו של האסלאם בכל תחומי החיים. לכן הם מגלים עניין בפוליטיקה, בכלכלה, בחברה, בספורט ובתחומים נוספים. המתבונן בחבר "האחים המוסלמים", אמר בנא, רואה לפניו פעם מתפלל כנוע ופעם דרשן נלהב; פעם בעל מלאכה העוסק במלאכתו ופעם אחרת מאמן ספורט הבועט בכדור. אין סתירה בין הפעילויות האלה, הסביר, שכן כולן נובעות ממצוות האסלאם. הארגון פועל להתרחק מכל גילוי של חולשה, והוא מדגיש את הצורך בפעולה ובעשייה.

31. במחצית הראשונה של 1938 התרחשה "פרשיית רפעת" שבסופה הורחקו מן הארגון כמה מחברי הגדודים שביקשו להסלים את המאבק. בסוף 1939 ובראשית 1940 פרשו מן הארגון כמה אישים בכירים, בהם עורך-הדין מחמוד אבו זיד עת'מאן, מנהל עיתונם של "האחים המוסלמים", אל-נד'יר.

בתחום הפוליטי קרא בנא לאחדות, ותקף בחריפות את המערכת הפרלמנטרית המצרית שאותה הכיר בשנות ה-30 וה-40 של המאה ה-20. המערכת הזאת, שאומצה על כרעיה ועל קרבה מן המערב, מעודדת לדעתו פלגנות, ואינה מאפשרת לפוליטיקאים להתאחד למען המטרה העיקרית – השבת תפארת האסלאם. בתחום הפוליטי לא נרתע בנא מלהשיא עצות לשליטים. אחד משיאי פעילותו בתחום הזה הוא האיגרת "אל האור" שאותה שלח ב-1936 אל מלך מצרים,³² אל ראש ממשלתה ואל מנהיגי ערב נוספים. בנא, שכאמור, ביטחונו העצמי גבר מאוד בשנים האלה, סבר כי המזרח-התיכון, בפרט מצרים, נמצא בצומת דרכים היסטורי. לפיכך ביקש לנצל את ההזדמנות ללמד את המנהיגים המוסלמים כי עליהם לאמץ את דרך האסלאם. הדרך הזאת כוללת, לדבריו, את כל המרכיבים "שבכוחם להעניק לאומה המתעוררת את צרכיה". האסלאם של בנא מודרני, דוגל במדע ומספק פתרונות לכל הבעיות החברתיות, הכלכליות, הלאומיות והצבאיות. בהקשר הזה יש לציין כי אצל בנא לא ניתן למצוא שאיפה לשלטון. הוא ראה את עצמו בהחלט כמנהיג של ארגון, בעל בשורה ומורה לדור נבון, אך לא כח'ליף בעתיד או כשליט בממלכה האסלאמית המאוחדת שאותה ראה בעיני רוחו:

"האחים המוסלמים" אינם מבקשים את השלטון לעצמם, ואם יימצאו באומה מי שיהיו מוכנים לשאת בנטל הזה, לקבל על עצמם את התפקיד הזה ולשלוט על-פי השיטה האסלאמית-הקוראנית, הם יהיו חייליהם, תומכיהם ועוזריהם. ואם לא יימצאו, בהיות השלטון חלק מן המצע שלהם, הם יפעלו להוציא אותו מידי כל ממשלה שלא תיישם את דבר אלוהים.³³

32. לפארוק, אשר בשנה הזאת רק עלה לשלטון, טרם מלאו 18, ולכן היה נתון לפיקוחה של מועצת עוצרים.

33. ראו עמ' 210.

יישום סדרי האסלאם

באחת מאיגרותיו המאוחרות, "בעיותינו לנוכח סדרי האסלאם", ביקש בנא להציג תוכנית כוללת, המשתיתה את החברה המודרנית ואת סדרי הממשל והכלכלה על יסודות האסלאם. זאת, תוך הצבתה כחלופה לתורות שאותן מציע המערב: "הקומוניזם, הדמוקרטיה הקולוניאליסטית החלושה והסוציאליזם הנמצא בתווך".³⁴ התורות האלה, סבר, מנהלות מאבק עז שמטרתו לחדור אל נשמתם של המצרים ואל תודעתם, אך "האסלאם מסרב בעקשנות לנטוש את מעמדו משכבר הימים ולהסתלק מן הלבבות".³⁵ בהקשר הזה התמודד בנא עם טענות רבות שאותן הכניס לפיהם של מודרניסטים ומחקי תרבות המערב: כיצד אפשר לנהל חיים מודרניים תוך התבססות על דת? האין בכך משום הסגת העולם לאחור באלף וארבע מאות שנים? האם הקריאה לדבוק בסדרי האסלאם לא תפחיד את המערב? לכל השואלים השיב בנא שאין הם מכירים את האסלאם הנכון – האסלאם "שהוא דת וחברה, מסגד ומדינה, העולם הזה והעולם הבא";³⁶ שהוא מערכת ערכים היודעת להתגמש ולהתאים את עצמה למודרנה.

לשאלת פחדיו של המערב התייחס בנא בביטול: "הרי אנחנו הראשונים אשר בראותנו את המדינות האלה, הלכנו בעקבות הסדרים שלהן, אימצנו מאפיינים שונים של חייהן ונהגנו את מנהגיהן. האם זה עזר לנו במשהו?!"³⁷ אימוץ ערכי המערב וההתכחשות למורשת האסלאם מאיימים על עצם קיומם של המוסלמים, סבר בנא, ועל כן חובה להכריז: "אנחנו קהל עמי האסלאם איננו קומוניסטים ואיננו דמוקרטים, ואין לנו שום שייכות

34. ראו עמ' 389.

35. שם.

36. ראו עמ' 393.

37. ראו עמ' 395.

לבדיות האלה".³⁸ לכן, על המוסלמים מוטלות כמה משימות שאותן יש למלא על-פי הסדר הבא: סילוק הכיבוש הבריטי, השגת אחדות ויישום סדרי האסלאם.

עקרונות היסוד של השלטון על-פי האסלאם, גרס בנא, הם: אחריות השליט, אחדות האומה וכיבוד רצון האומה. השליט הוא שליח האומה ופועל למענה. בינו ובין האומה קיימת אמנה שתמציתה היא: "אם השליט ממלא את תפקידו בנאמנות, הוא ראוי לשכר. ואם עשה רע, דמו בראשו".³⁹ על כל מוסלמי חלה חובה דתית להדריך את השליט ולמתוח ביקורת על העריץ גם כשהדבר כרוך בסכנת נפשות, והשליט חייב להיוועץ בצאן מרעיתו. כל הקורא את הדברים האלה מבין שכוונתו של בנא הייתה להציג את האסלאם כמי שהניח את יסודות הדמוקרטיה והמשטר הפרלמנטרי זמן רב לפני שהמערב גילה אותם. המסקנה ברורה: אין לנו צורך בייבוא עקרונות ממשל מן המערב; יש לנו עקרונות שלנו, ואלה אינם מוצלחים פחות.

לטענת בנא, אין בסדרי המשטר הייצוגי מאומה העומד בסתירה לאסלאם, ולכן קיבל את המערכת הפרלמנטרית שהוקמה במצרים בשנות ה-20 ואת החוקה. בנא ומו בוועידה החמישית אף נזף בעורך ביטאונם של "האחים המוסלמים", צאלח עשמאוי, שתקף את החוקה באחד ממאמריו. בנא הצהיר בנאום כי "הממשל החוקתי הוא הממשל הקרוב ביותר לאסלאם מבין אלה הקיימים בעולם".⁴⁰ הלגיטימציה לקיומה של הממשלה נמצאת בהלכה האסלאמית, המתירה לשליט להאציל סמכויות לעוזרים⁴¹ שסייעו לו בניהול

38. ראו עמ' 396.

39. ראו עמ' 409.

40. ראו עמ' 212.

41. כפי שאפשר לראות באיגרת "בעיותינו לנוכח סדרי האסלאם", עוזרו של השליט בימי הח'ליפים והסולטאנים נקרא וזיר. בערבית המודרנית משמעות המילה היא מיניסטר, שר בממשלה.

המדינה. במקרה שקיימת ממשלה, קובעים כללי המשטר הייצוגי וכללי האסלאם, נופלת האחריות על כתפיה ולא על ראש המדינה. בנא, שהסתמך על ספרים של מומחים למשפט חוקתי ולמדע המדינה, קבע כי בתחום הזה נמצאה מצרים באמצע הדרך – בין הטלת האחריות על השליט ובין הטלתה על הממשלה. התוצאה, לדבריו, היא "חוקה מעורפלת, מקוטעת, לא ברורה ולא מפורטת".⁴² המערכת הפוליטית במצרים, סבר בנא, היא גרוטסקה של עקרונות המשטר הייצוגי. נקודת התורפה של המערכת הזאת היא הפיצול המפלגתי, הנובע מאינטרסים אישיים וממחלוקות מיותרות:

קיימת תמימות דעים שלפיה המפלגות במצרים הן הדבר הגרוע ביותר במולדת הגדולה הזאת. הן הבסיס לשחיתות החברתית האוכלת בנו בכל פה כעת. אין הן מפלגות אמיתיות במשמעות שבה מוכרות המפלגות בכל מדינה בעולם. אין הן יותר מאשר שרשרת של פילוגים שנגרמו על-ידי מחלוקות אישיות בין חבורה מבני האומה, שבתוקף הנסיבות שנוצרו ביום מן הימים, החלו לדבר בשמה ולדרוש את זכויותיה הלאומיות.⁴³

"המפלגתיות העיוורת", טען בנא, גרמה לשבירת המורל, והביאה לשיא את ההשחתה והבלבול. היחידים המפיקים תועלת מן המצב הזה הם "הכובשים הגזלנים", ולכן קיים צורך דחוף לבטל את המפלגות ולהגיע לאחדות.

בנא התייחס גם לבחירות הדמוקרטיות. הוא קיבל אותן באופן עקרוני, ככלי המבטא את רצונה של האומה. עם זאת, הוא דרש להכניס תיקונים בסדרי הבחירות במצרים משום שסבר שהחלטות

42. ראו עמ' 212–213.

43. ראו עמ' 421.

הפרלמנט אינן מבטאות את רצון האומה ושקיימות תופעות כמו זיופים, שוחד בחירות והפעלת לחץ על הבוחרים.

גם בתחום החברתי-כלכלי הציב בנא יסודות מודרניים המשלבים בין עקרונות אסלאמיים ובין עקרונות קפיטליסטיים וסוציאליסטיים. כך, למשל, עסק בכתביו בנושאים שונים, זה לצד זה, כמו איסור על ריבית, קדושת הממון, כיבוד הבעלות הפרטית וצמצום הפער בין המעמדות. גם בתחום הזה קיים צורך דחוף ברפורמה, טען, מכיוון שהמצב במצרים בלתי נסבל: הנוכרים הניחו את ידם הגזלנית על מקורות העושר של הארץ, הפער בין המעמדות עצום, ומצרים מיטלטלת בין שיטות כלכליות שונות, בלי לקבל החלטה לאיזה כיוון לפנות. בפרק הון בסדרי הכלכלה, הנכלל באיגרת "בעיותינו לנוכח סדרי האסלאם", קרא בנא למגר את השחיתות, לנצל בצורה מיטבית את מקורות עושרה של המדינה, לארגן בצורה נכונה את שוק ההון ולכפות על כל מי שמסוגל לכך לעבוד.

הגיע הזמן, כתב בנא בראשית 1948, שכלכלת מצרים תהיה עצמאית ותנתק את הקשר בינה ובין כלכלת האימפריה הבריטית: "[רוח האסלאם] מחייבת עצמאות של המטבע וביסוסו על רזרבות קבועות של הכנסותינו והזהב שברשותנו, ולא על איגרות החוב של האוצר הבריטי, המטבעה הבריטית והבנק הלאומי הבריטי".⁴⁴ יש "למצר" (היינו, להפוך למצריות) את החברות הכלכליות ולחלץ את התשתיות ואת השירותים הלאומיים מידי הזרים. במקביל, יש לעודד פיתוח ולהכריז על פרויקטים לאומיים גדולים שיצעידו את כלכלת מצרים אל העתיד. אפילו חובת התיעוש נרמזת במסורת האסלאמית, סבר בנא, ולהוכחת דבריו ציטט את הנביא מחמד שאמר: "אלוהים אוהב את המאמין בעל המלאכה",⁴⁵ וכן פסוקי קוראן המזכירים לדעתו את החובה לייצר. כיצד יכול להיות, שאל

44. ראו עמ' 439.

45. ראו עמ' 442.

בנא, שלאומה שזהו ספרה הקדוש, אין בית יציקה גדול אחדאו מפעל אחד לייצור כלי מתכת?

הרוח הסלפית נושבת גם בדבריו של בנא על סדרי ממשל וכלכלה. הוא אמנם הגדיר את עצמו ואת ארגונו כרפורמיסטיים, אבל בניגוד לציפיות מרפורמיסטים דתיים מסוגו, שיחוללו שינויים בדת כדי להתאימה לעידן המודרני, ביקש בנא לעצב את המציאות כדי להתאים אותה לאסלאם. בעוד מורו הגדול מחמד עבדה גרס כי האסלאם הושחת במהלך ההיסטוריה וכי השבת עטרה ליושנה מחייבת את טיהורו, הטיף בנא להתעוררות האומה, להחלפת הבטלנות בעשייה, והכול בהתאם לכללי האסלאם הראשונים.

בנא והמערב

מ"איגרת הוועידה החמישית" ניתן ללמוד גם על עמדתו של בנא כלפי המערב. הוא מנה את "פעולות האיבה של מדינות הרשע" נגד ארצות האסלאם, והבטיח לסגור את החשבון בבוא היום:

אנגליה אינה מפסיקה להתעמר במצרים. [...] אנגליה אינה מפסיקה להרע [גם] לפלסטין ולפגוע בזכויות תושביה. פלסטין היא מולדת של כל מוסלמי בהיותה חלק מאדמת האסלאם. [...] יש לנו חשבון נוסף עם אנגליה בשטחים האסלאמיים שהיא כבשה שלא בדין, והאסלאם מטיל על תושביהם ועלינו יחד אתם, את החובה להציל אותם ולשחררם. בנוגע לצרפת, שהייתה תקופה שבה טענה כי היא ידית האסלאם, יש למוסלמים חשבון ארוך אתה. ולא נשכח לה את עמדתה המבישה ביחס לסוריה אחותנו. [...] החשבון שלנו עם איטליה אינו פחות מזה שיש לנו עם צרפת. את טריפולי, אותה טריפולי הערבית, המוסלמית, השכנה הקרובה, היקרה, שהדוצ'ה ואנשיו פועלים להכחיד

אותה. [...] הלב שותת דם והכבד נקרע למשמע הדברים האלה! [...] אתם יודעים זאת, אולם עליכם להבהיר זאת לבני האדם ולהביא לידיעתם שהאסלאם אינו מסתפק בפחות מחירות ומעצמאות לבניו, וזאת לבד מן האדנות והכרזת מלחמת קודש, גם אם זה מחייב שפיכות דמים והוצאת כסף. והמוות טוב מן החיים האלה, חיי עבדות ושעבוד והשפלה.⁴⁶

באיגרת נוספת, "בין האתמול והיום", שנכתבה בערך באותה התקופה, כאשר שמי אירופה התקדרו מענני מלחמת העולם השנייה, נסקרת ההיסטוריה של היחסים בין האסלאם למערב תוך שימת דגש על ההיבטים התרבותיים. הרושם הנוצר מקריאת דבריו של בנא הוא שהמדריך הכללי היה מוטרד הרבה יותר מן הכיבוש התרבותי על-ידי אירופה מאשר מן הכיבוש המדיני.

הערבים אשר הסתערו במאה השביעית מחצי-האי ערב, סיפר בנא, הצליחו לעצור את "היהדות הנכלולית" מלחדור לאירופה ומלהפעיל לחץ על המדינות הנוצריות. ואולם במאה ה-13 ובסוף המאה ה-19 התחוללו באסלאם משברים שפוררו את עוצמתו וגרמו לתבוסתו מול אויביו – המונגולים והאירופים – כשהם מותרים אחריהם מדינות מוסלמיות קטנות וכנועות. בנא הצביע על גורמי ההתפוררות: מחלוקות פוליטיות ודתיות; חיי תפנוקים שהשכיחו מן המוסלמים את היכולת להילחם ולהקריב; העברת השלטון לידי מוסלמים לא ערבים שלא הבינו נכונה את האסלאם; הזנחת המדע השימושי ומדעי הטבע תוך העדפת שאלות פילוסופיות חסרות תכלית; השחתת המערכת השלטונית כתוצאה מעודף כוח; ולבסוף, חיקוי היריב, תרבותו וערכיו.

לאחר הכניעה למונגולים הייתה אמנם תקופת התעוררות אסלאמית שאותה הובילו הממלוכים והעות'מאנים. ואולם, בסוף

46. ראו עמ' 230.

ימי הביניים החלו האירופים, "שהוארו באורו של האסלאם", להפיק לקחים מן השיעורים שקיבלו, ואילו המוסלמים התעלמו מן המתרחש סביבם. אירופה החלה להשקיע מאמצים בהגברת כוחה הצבאי, בחקר נתיבי הים ומרחבי העולם ובלימוד מדעי הטבע. רפורמות שנעשו באירופה הביאו להיווצרותן של מדינות מודרניות, חזקות, בעלות תודעה לאומית, שהציבו לעצמן את המטרה לפגוע באסלאם.

התוצאה של התהליכים האלה הייתה כרסום הולך וגובר בעוצמת האימפריה העות'מאנית, שהגיע לשיא במלחמת העולם הראשונה. בסיומה של המלחמה הניחו האירופים את ידיהם על שטחיה העצומים של האימפריה, "תחת שמות שונים, כמו כיבוש, קולוניאליזם, פרוטקטורט, מנדט", וחילקו אותם ביניהם תוך יצירת מסגרות מדיניות חדשות שפיצלו את האסלאם והחלישו אותו עוד יותר. ואולם לכיבוש האירופי הייתה גם תוצאה חיובית: עמי האסלאם התעוררו וקמו לדרוש את זכויותיהם בתורכיה, במצרים, בעיראק, בסוריה, בפלסטין ובמרוקו. ההישגים אמנם לא היו גדולים, והעמים הלכו בכיוון של לאומיות ייחודית מפצלת, אולם זה היה בהחלט צעד בכיוון הנכון. בנא, שהעריך כי בפתח עומדת מלחמת השמד הרסנית חדשה, כתוצאה מן הפגמים בהסכמי השלום שנחתמו ב־1919, סבר שהמלחמה הזאת תאפשר למוסלמים ללכד את שורותיהם ולהשיג עצמאות.

באירופה התנהל מאבק בין הכנסייה למדע, שממנו יצא המדע כשידו על העליונה. החברה האירופית השתחררה משלטון הכנסייה, ואנשי הדת גורשו אל הכנסיות והמנזרים. האירופים אימצו בהתלהבות את המדע, והקדמה הטכנולוגית שהשיגו, יחד עם העוצמה המדינית וההתפשטות ברחבי תבל, הביאו להם עושר רב, ורוח של מטריאליזם שטפה את היבשת. התוצאה הייתה התפרקות מוחלטת בתחום המוסר, ותופעות כמו אתאיזם, מתירנות, אגואיזם

וריבית נפוצו יותר ויותר. כעת שקדו האירופים על ייצוא הערכים המעוותים שלהם אל ארצות האסלאם, שהיו נתונות לשליטתם:

האירופים השקיעו מאמץ רב בכך שגל החיים החומריים ישטוף את כל ארצות האסלאם שעליהן הניחו את ידיהם, עם כל סממני השחיתות וחיידקי המוות הקשורים בו. גורלן של הארצות האלה תחת שלטון האירופים היה רע ומר: הללו הקפידו לשמר בידיהם את מקורות השגשוג והכוח, היינו, המדעים, ההשכלה, הטכנולוגיה והארגון היעיל, ולא לשתף בהם את ארצות האסלאם. [...] (האירופים) הביאו לאזורים האלה את נשותיהם הלבושות באופן חושפני, את המשקאות המשכרים שלהם, את התיאטראות שלהם, את אולמות הריקודים שלהם, את בתי השעשועים שלהם, את הרומנים שלהם, את העיתונים שלהם, את הספרות שלהם, את המשוגות שלהם, את משחקי ההבל שלהם ואת ההוללות שלהם. הם התירו [בארצות האסלאם] מה שלא העזו להתיר בארצותיהם, וייפו את העולם הצעקני וההבלותי שלהם, המלא חטא והגדוש פריצות, כדי שייראה יפה בעיני מוסלמים עשירים אך תמימים וחסרי השכלה, בעיני אינטלקטואלים ובעיני אנשי מעמד ושררה. הם לא הסתפקו בכך אלא הקימו, בלב לבו של עולם האסלאם, בתי-ספר ומוסדות השכלה ותרבות אשר הטילו בנפשות בניו [של האסלאם] ספקנות ואתאיזם. הם לימדו את המוסלמים להפחית מערך עצמם, לבוז לדתם ולמולדתם, להתנתק מערכי המוסר ומן העקרונות שלהם, לקדש כל מה שהוא מערבי, ולהאמין בכך שהאידיאל בחיים הוא רק מה שמקורו אירופי.⁴⁷

מצרים הייתה חלוצת החקיינים של תרבות המערב, ואחת משתי הארצות (השנייה היא תורכיה) שבה חדרה הציוויליזציה המערבית "אל הלבבות ואל הרגשות", כשהיא מוחקת כל זכר לאסלאם מחיי החברה. המערב הצליח להוליך שולל אינטלקטואלים ומודרניסטים במזרח, ולשכנע אותם כי האסלאם הוא מסגרת פולחנית מוגבלת, ולא תורת חיים מעשית הנוגעת לכל תחומי החיים. במאבק בין התרבויות ניצח המערב המטריאליסטי את האסלאם עם עקרונותיו הנכוחים, אך בנא נותר אופטימי:

אותה השפעה שיש לתוקפנות המדינית על התעוררות הרגשות הלאומיים, יש לרודנות חברתית על שיבתו לחיים של הרעיון האסלאמי. קולות מכל עבר עולים וקוראים לשוב אל האסלאם, להבין את משפטיו וליישם את סדריו. לכן אין ספק כי קרב היום שמעוזיה של התרבות המטריאליסטית יקרוס על ראשי אנשיה.⁴⁸

שנת 1939 עמדה בסימן החזית שבנא פתח מול המערב, ונראה שלנסיבות המדיניות של אותה עת היה קשר הדוק לכך. איגרתו "האחים המוסלמים" תחת דגל הקוראן" מוקדשת אף היא "לנחשול החזק והסוחף, לשיטפון העצום והגורף" של תרבות המערב "שהשתלט על המוחות ועל החשיבה". באיגרת הזאת פנה בנא אל המוסלמים וביקש מהם להיות גלויי לב:

אלוהים שלח לכם מנהיג, וקבע לכם סדרים, והטיל חוקים והוריד ספר. [...] האם הלכתם בעקבותיו של המנהיג? האם כיבדתם את סדרי אלוהים? האם קיימתם את חוקיו? האם קידשתם את ספרו? האם התרתם את המותר ואסרתם את האסור? היו גלויי לב בתשובתכם, והאמת תתייצב ברורה מול עיניכם. הסדרים שאתם פועלים על-פיהם בחיי היום-

48. ראו עמ' 276.

יום שלכם כל כולם חיקוי: אין להם נגיעה לאסלאם, אין הם שואבים ממנו ואין הם מסתמכים עליו.⁴⁹

חיקוי המערב, טען בנא באיגרת הזאת, הותיר אחריו אסלאם עלוב, מדולדל, "הבא לידי ביטוי במחרוזות תפילה, בלבוש, בזקנים, בחגים ובטקסים". הרעיונות המודרניים של המערב השתלטו על אומת האסלאם בתוך ביתה, תוך שימוש באמצעי פיתוי מתוחכמים, שלא עמדו לרשות קודמיהם, והצליחו באופן הזה להרוס אומות שלמות. בעולם האסלאם צמח דור שבנא קרא לו "בני תערובת" – בני אומת האסלאם הקרובים יותר לתרבות הזרה מאשר לאסלאם. הדור הזה החל להוביל את המוסלמים בכל תחומי החיים – מן ההגות עד עולם המעשה והשלטון – והוא האחראי לסטייה ממורשת האבות. בנא שב והדגיש שהאסלאם אינו שולל שאילת מרכיבים מועילים מן המערב, אך הוא "אוסר עלינו בתכלית האיסור להידמות בכול למי שאינו שייך כלל לדת האלוהים". בנא הציג את הדרך הנכונה:

המשימה המוטלת עלינו היא לעמוד בפני הנחשול הגורף הזה של ציוויליזציה מטריאליסטית ותרבות של עינוגים ותאוות. [...] [אנחנו ניאבק בתרבות הזרה] עד שהשפעתה תעבור מארצנו ועד שייסוריה יוסרו מעל עמנו.⁵⁰
בכך לא תמה המשימה. בנא הזכיר לחסידיו את חובתם האוניברסלית:

[אולם] אנחנו לא נסתפק בכך, אלא נרדוף את [התרבות הזרה] על אדמתה, ונילחם בה בתוך ביתה עד שתבל ומלואה תריע לנביא, תפילת אללה עליו וברכתו לשלום; עד שעולם

49. ראו עמ' 236.

50. ראו עמ' 240.

ומלאו יקבל על עצמו את לימוד הקוראן, והאסלאם יפרוש את צלו עלי־פני האדמה.⁵¹

במישור המעשי התווה בנא שורה ארוכה של צעדים שאותם יש לנקוט בכל התחומים, כדי להחזיר את סדרי האסלאם על כנם וכדי למחוק את השפעות המערב. הסדרים האלה כוללים הוראות בתחומי הצבא, הכלכלה, השלטון והיחסים הבין־לאומיים. זאת לצד הצווים המחייבים את הפרט, את המשפחה ואת החברה. את כל אלה ניתן להגשים, סבר בנא, רק באמצעות רוח חזקה ואמונה בגמול העולם הבא. אין לבטוח בשליטי ערב שיתגייסו למשימה שכן "הם גדלו בחיקם של הנוכרים. הם מאמינים ברעיונות שלהם, אצים־רצים בעקבותיהם, ומתחרים ביניהם מתוך מגמה לרצותם".

בנא וסוגיית הזהות הלאומית

"אנחנו הרינו רעיון ואמונה, סדר ותורה, ללא מגבלות מקום, ללא כבלי גזע, ללא גבולות גיאוגרפיים".⁵²

בשנים שבין מלחמות העולם התנהל במצרים שיח ציבורי ער בנוגע לזהותם הלאומית של המצרים. בוויכוח הזה לקחו חלק אינטלקטואלים, עיתונאים, פוליטיקאים, אנשי אקדמיה ובני האפנדיה. בעוד בשנות ה־20 משלו בכיפה רעיונותיהם של הטריטוריאליסטים שדגלו באומה מצרית בעלת אופי ייחודי, הנבדלת ממעגלי הזהות האסלאמיים והערביים, עלו בשנות ה־30 מגמות חדשות, אשר הדגישו את קשריה של מצרים עם העולם הערבי ועם עולם האסלאם. גם בנא השתלב בשיח הזה. כמעט בכל איגרותיו דן בסוגיה הלאומית תוך הצגת העמדה של "האחים המוסלמים". בנא אימץ את הטרמינולוגיה והרעיונות המודרניים,

51. ראו עמ' 240.

52. ראו עמ' 250.

והדגיש שהאסלאם אינו פוסל את הלאומיות כרעיון. יתר על כן, טען, האסלאם הוא זה שהניח את היסודות לתורה הלאומית במשמעות הנעלה ביותר שלה. מובן שכמו תמיד, לאחר קביעה כזאת, העלה בנא שורה ארוכה של הסתייגויות שמטרתן להדגיש את ההבדלים שבין הלאומיות האסלאמית המפוארת לזו הייחודית שמקורה באירופה. כאשר בנא דיבר על לאומיות ייחודית הוא ראה לנגד עיניו את הפאשיזם ואת הנאציזם, ותיאר אותה כתורה הבנויה על יסודות בזויים של גזענות ואפליה.

על-פי העקרונות האלה עסק בנא בהרחבה בלאומיות באיגרת "בשורתנו" שבה ביקש לשכנע כי דבקות בעקרונות של "האחים המוסלמים" לא תפגע באחדות האומה. במזרת, כתב בנא באיגרת הזאת, הולכים בני האדם שולל אחר רעיונות הלאומיות והפטריטיזם של המערב, כל זאת בשל עריצות הכיבוש המערבי. התוצאה היא מלל חסר מעצורים וכתיבה מתלהמת על כבוד לאומי ועל תפארת, אך לא מאבק אמיתי לשחרור. פטריטיזם אסלאמי מטיף לכיסופים למולדת, "לאהבת מולדת במשמעות של חירות ותפארת", היינו, לחובה להשתחרר מעול הכובש; לחיזוק הקשרים בין בניו של חבל ארץ אחד; לצורך לכבוש את הארץ ולשלוט בה. לעומת זאת, פטריטיזם אירופי מטיף לכיתתיות ולתלות בכובש. באיגרת "בשורתנו" כתב בנא:

סלע המחלוקת בינינו ובינם הוא שגבולות אהבת המולדת שלנו הם גבולות אמוניים, ואילו אצלם מדובר בתחום ארצי ובגבולות גיאוגרפיים. כל כבדת ארץ שנמצא בה מוסלמי, האומר "אין אלוהים מבלעדי אללה, ומחמד שליח אללה", היא מולדת עבורנו. אנו מכבדים אותה, מקדשים אותה, אוהבים אותה, מסורים לה ונלחמים למענה. כל המוסלמים

בחבלי הארץ הגיאוגראפיים האלה הם עמנו ואחינו; אנחנו דואגים להם, מזדהים אתם וחשים את תחושותיהם.⁵³

בנא אמר שהוא מוכן לאמץ את עקרון הלאומיות אם משמעותו תהילה, כלומר, שהצאצאים הולכים בדרכי אבות, וכן אם משמעותו הידוק הקשרים הפנימיים באומה תוך מאבק באויביה. ואולם אם פירושו של העיקרון הזה הוא החייאת מוטיבים פרעוניים, או התנשאות גזענית, הוא דוחה אותו מכול וכול:

"האחים המוסלמים" אינם מאמינים בלאומיות במשמעות זו או במשמעויות דומות. הם אינם משתמשים במושגים כמו "פרעוניות", "ערביות", "פיניקיות", "סוריות", ויתר הכינויים והשמות שאנשים מנבלים בהם את פיהם.⁵⁴

אומות מתערורות זקוקות לגאווה לאומית, קבע בנא באיגרת "אל האור". חובה להטביע את הגאווה בנפשם של בני האומה "כדי שיקריבו את דמם ורוחם למען תפארת האומה".⁵⁵ זו הסיבה לכך שעמי אירופה נושאים ברמה קריאות כמו "גרמניה מעל הכול" או "משלי בריטניה". גם בתחום הזה של טיפוח הגאווה הלאומית מציע האסלאם חלופה עדיפה, טען בנא: האידיאל הלאומי הצומח בצלו של האסלאם מחבר את המוסלמי לאלוהים, מעניק לו רגשי חסד וחמלה, ומביא עמו בשורה לאנושות כולה. הפאשיזם, לעומת זאת, בא לידי ביטוי במילים ובסמלים חיצוניים, מפגין קנאות גזענית וגאווה כוזבת, ומקדם אידיאולוגיה של שליטה באחר. מולדתו הלאומית של בנא בנויה בשיטת המעגלים. השיטה הזאת מחזירה אותנו לדוקטרינה האסלאמית המקורית, המחלקת את העולם לדאר

53. ראו עמ' 127.

54. ראו עמ' 131.

55. ראו עמ' 150.

אל־אסלאם ולדאר אל־חרב מתוך שאיפה להגדיל את הראשון על חשבון השני:

המולדת, בהבנה האסלאמית, כוללת:

- (1) ראשית, חבל ארץ קונקרטי.
- (2) לאחר מכן מתרחב [המושג] מולדת ליתר ארצות האסלאם – כולן מולדת ובית עבור המוסלמי.
- (3) בהמשך עולה [מולדת האסלאם] דרגה ומתייחסת לאימפריה האסלאמית הראשונה שאותה הקימו האבות בדמם היקר והחביב, ושעליה הניפו את דגל אלוהים. שרידים של האבות ברחבי האימפריה ממשיכים גם היום להוות מזכרת נצח, המתארת את גודל המעלה והתפארת שלהם, והמוסלמי יישאל בעומדו בפני אלוהים, יתברך ויתרומם, מדוע לא פעל כדי להשיב אליו את חבלי הארץ האלה.
- (4) לאחר כל אלה שואפת מולדתו של המוסלמי להגיע לכך שתקיף את העולם כולו.⁵⁶

בנאמו בוועידה החמישית השתלב בנא בשיח הלאומי כשהצהיר שאהבת המולדת היא חובה אסלאמית:

האסלאם הטיל חובה שהכרחי לקיימה, והיא שכל אדם יפעל לטובת ארצו וישרת אותה במסירות, ויעשה ככל יכולתו למען האומה שבה הוא חי. לפיכך המוסלמי הוא הפטריוט המסור ביותר והאדם המועיל ביותר לבני מולדתו, שכן הדבר מוטל עליו כחובה מריבון העולמים. "האחים המוסלמים" הם המגנים הנאמנים ביותר של טובת מולדתם והמתמסרים ביותר לשירות עמם, והם מאחלים לארץ היקרה והמפוארת

הזאת [מצרים] עוז ותפארת, קדמה ושגשוג, ברכה והצלחה.
[...]

"האחים המוסלמים" אוהבים את מולדתם, והם שומרים על אחדותה הלאומית במשמעות הזאת, ואינם רואים שום פגם בכך שאדם יהיה מסור לארצו, וימות למען עמו וישאף כי למולדתו יהיו עוז, תפארת וכבוד.⁵⁷

בנא הבהיר כי הוא אינו מתנגד לאסכולות הלאומיות שהיו קיימות בתקופתו במצרים: הטריטוריאלית, הפאן-ערבית והפאן-אסלאמית. כל זאת בתנאי שהאסכולות האלה ישרתו את המטרה הסופית – אחדות אסלאמית בארץ האסלאם: "אחדות הערבים היא דבר הכרחי להשבת תפארת האסלאם, והקמת המדינה שלו וביסוס שלטונו. מכאן נובעת החובה על כל מוסלמי לפעול להחייאת האחדות הערבית, לתמוך בה ולסייע לה [...]"⁵⁸.

האסלאם, במציאות הקיימת, אינו מכיר בגבולות גיאוגרפיים, אינו מייחס חשיבות להבדלי האזרחות והגזע. הוא תופס את המוסלמים כולם כאומה אחת ורואה במולדת האסלאמית מולדת אחת.⁵⁹

לשאלה כיצד הוא מציג תפיסה אחדותית המבוססת על דת, בעוד העולם כולו מקדש את הגזע ומגלה קנאות לצבע העור, השיב בנא בפסקנות: בני האדם טועים. טעותן של האסכולות הלאומניות מוכחת שוב ושוב בייסורים העוברים על העולם, ותפקידו של האסלאם לרפא אותן. יש הטוענים, סיפר בנא, שרעיון האחדות האסלאמית אינו ניתן ליישום, והפעולה למענו חסרת תועלת; על

57. ראו עמ' 216.

58. ראו עמ' 218.

59. שם.

כן עדיף, הם גורסים, לפעול למען המולדת הייחודית. "זו לשון החולשה והכניעה", התריס בנא; אחדות אסלאמית היא משימה אפשרית לו רק ימצא מי שייטול על עצמו את המשימה.

הוברר אם כן ש"האחים המוסלמים" מכבדים את הלאומיות הייחודית, שכן הם רואים בה את היסוד הראשון לתחייה המקווה. הם אינם רואים פגם בכך שהאדם יפעל למען מולדתו ויעניק לה עדיפות על-פני היתר. בנוסף הם ["האחים המוסלמים"] תומכים באחדות ערבית, שבה הם רואים חומה מושלמת להגנת המולדת האסלאמית כולה. האחים רוצים רק טוב לעולם כולו, והם קוראים לאחדות עולמית, מכיוון שזו שאיפת האסלאם ומטרתו. [...] ולאחר גילוי הדעת הזה מיותר לומר שאין התנגשות בין האחדויות האלה, מכיוון שכל אחת מהן מחזקת את האחרת ומגשימה את מטרתה.⁶⁰

במילים אחרות, לדעת בנא, אין רע בלאומיות כל עוד היא משלימה ומשרתת את המטרה הסופית – אחדות אסלאמית כלל-עולמית.